

105899

Bjørn Bratbak:

NORGE OG POLEN

- fellesskap også gjennom musikken

Kjære Kari Kari, heil
Tusen takk for merket!
Det er så absolt at
vi berre. Her vart
på jakt etter det en
tid. Skal kongsas
som i husbyggen vil
en artikkel.

Venlig hils

17/8-93 Bjørn Bratbak

Musikksoirée hos prinsesse Marcelina Czartoryska i Paris. Nordmannen Thomas Tellefsen spiller, mens Frédéric Chopin lytter til sin elev. Stående Wojciech Grzymal og Szulmanski. Tegning av polakken C.K. Norwid, 1847.

NORGE OG POLEN - fellesskap også gjennom musikken

Av Bjørn Bratbak

I kirken St. Carlo al Corso i Roma henger et stort alterbilde av Norges nasjonalhelgen - Hellig Olav. Bildet er malt rundt 1890 av den polske billedkunstneren Pius Welonski. I Drammen Kunstforening henger Nicolai Arbos store maleri "Den polske frihetskamp" med motiv fra en av Polens mange frihetskamper. I nasjonalgalleriene i Warszawa og Oslo henger bilder med norske motiver, malt i første halvdel av forrige århundre av den polske maler Christian Breslauer. En kunstner som besøkte vårt land flere ganger.

Innenfor litteraturen er det tallrike eksempler på kontaktflater mellom Norge og Polen. Det begynner med det forrige århundredets store norske diktere som trykket det undertrykte polske folket til sine hjerter. Navn som Henrik Wergeland, Johan Sebastian Welhaven, Sylvester Sivertsen, Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen, Jonas Lie og andre skrev og talte om Polens ulykksalige situasjon. Den polske forfatteren Stanislaw Przybyszewski hadde mange venner i det norske kunstmiljøet på slutten av 1800-tallet. Han levde en tid i vårt land i hjemmet hos sin norske hustru, Dagny Juel. Noen av hans arbeider ble til i denne perioden, enkelte med motiver herfra. På polske teatre spilles hans stykker den dag i dag. "Sniegu" (snø) stod på programmet til "Teatr Imr. J. Slowakiego" i Krakow høsten 1992.

Da den britiske statsminister John Major, i egenskap av formann i EF-kommisjonen, ved årsskiftet 1992/93 sendte nyttårshilsen til regjeringene i Europa, gjorde han det med en parafrase over William Shakespeares "Hamlet". John Major ventet bl a for det nye året at prins Fortimbras skulle vende tilbake til Norge fra Polen og få nordmennene til å melde seg inn i EF.¹ Shakespeare skrev riktig nok om en prins Fortimbras av Norge som var på marsj over de danske heder med sine krigsmenn. Han skulle til Polen for å kjempe og "gain a little patch of ground".² Denne skildringen er uten rot i virkeligheten. Mellom Norge og Polen har det sjelden vært ufred. Tvert i mot - regelen har vært vennskap og fellesskap.

Dette avspeiler seg også innenfor musikkens område. Ved å velge ett musikkstykke fra hvert av våre to lands musikkskatter, og i tillegg til å lytte til musikken, også se på stykkenes tilblivelse og bruk, vil vi bli slått over hvor sammenviklet våre to lands musikkhistorie kan være. Tar vi i tillegg med to utøvende musikere, blir bildet ytterligere forsterket.

Vi velger oss stykker av de to samtidige komponistene Frédéric Chopin og Ole Bull, og lar "Marche Funèbre" og "Polacca Guerriera" lede oss gjennom noen av historiens irrganger, fra den polske oppstand i 1830, og frem til vår egen tid. Chopins elev, den norske Thomas

¹Opplyst av EF-ambassadør Aneurin Hughes i foredrag i Oslo 8.1.93

²The Complete Works of William Shakespeare, London u.å., side 969

Tellefsen og polakken Artur Rubinstein, bringer begge våre tanker videre mot fellesskapet mellom våre to land.

Nasjonalstatene Polen og Norge ble begge dannet for rundt 1000 år siden. Begge nasjonene utgjorde i middelalderen sterke og selvstendige kongeriker, og begge led den samme skjebne å miste sin frihet og komme under fremmed dominans. Norge ble forenet med Danmark i 1380, mens Polen i 1772 ble utsatt for nabostatene Russlands, Preussens og Østerrikes stadig voksende appetitt. I 1792 gjorde de samme nabostatene et nytt innhogg i polsk territorium, og i 1795 ble Polen fullstendig oppslukt av sine tre naboer.

Polakkene gjorde flere forsøk på å gjenvinne sin tapte frihet. Polske tropper kjempet på Napoleons side i håp om at dette skulle bringe frigjøring for Polen. Ved Wienerkongressens beslutning i 1815 ble fyrstedømmet Warszawa, det vil si det sentrale Polen, underlagt den russiske tsaren. Resten av landet kom til å høre under herskerne over Østerrike og Preussen. Utover 1800-tallet prøvde polakkene seg med flere oppstander, men måtte hver gang gi tapt for overmakten.

Da det polske folk reiste seg høsten 1830 for å kaste det russiske åk fra sine skuldre, ble nyhetene om frihetskampen fulgt med stor interesse i Norge. Meldingen om at russerne igjen hadde tatt kontrollen i Warszawa, fikk "Morgenbladet" til å skrive 20. september 1831:

Deltagelsen med Polakkernes Skjæbne er tydelig at læse paa Alles Ansigt. Den ligesaa uventede som sorgelige Efterretning om Russernes Indtagelse af Warszhaus Volde har nedstemt Frihedens Venner...

Nordmennene satte igang innsamlinger til fordel for de polske flyktningene, og norske komponister skapte i løpet av 1831 flere musikkstykker inspirert av oppstanden i Polen, blant andre med titler som: "Den døende Polak", "General Clopickis Polonæse" og "General Dwernickis March".

I desember 1831 kom det også en polsk musiker til Oslo. Han hadde deltatt i oppstanden i Warszawa, og søkte nå tilflukt i Norge. Her opptrådte han med sin "Træharmonika". Under en konsert i Det musikalske Lyceum, hvor sangen "Polens Hædersdage ved Crochow, Ostrolenka og Praga" ble fremført, hadde han blitt så rørt "at han i hele Publikums Paasyn udgjød Stromme af Taarer!", som en lite polskvennlig historiker senere beskrev det.³

Det er med utgangspunkt i polakkenes oppstand i 1830/31 at vi i denne artikkel, via to musikkstykker som begge ble til i 1830-årene, skal se parallellene og skjebnefellesskapet i norsk og polsk historie. Ole Bull skapte sin "Polacca Guerrera" under inspirasjon av nyhetene om polakkenes fortvilte forsøk på å frigjøre seg fra russernes brutale åk. Frédéric Chopin oppholdt seg i Wien da oppstanden brøt ut i Warszawa senhøsten 1830. Etter en tids vakling med planer om å vende tilbake til Warszawa for å slutte seg til sine kjempende landsmenn,

³Nielsen, Yngvar: Norges Historie 1831–1837, Kristiania 1892, side 73

satte han kursen mot Paris for aldri å vende tilbake til sitt fedreland. I sin utlendighet skapte han sine særpregede toner i lengsel etter sin familie, sine venner og sitt kjære Polen.⁴

Ole Bull var født i Bergen 5. februar 1810, mens Frédéric Chopin så dagens lys 1. mars 1810 på Zelazowa Wola, et lite gods ikke langt fra Warszawa. Begge guttene vokste opp i hjem preget av musikk, og begge viste tidlig anlegg og interesse for musikkens gleder. Mens Ole Bull i sine ungdomsår prøvde seg på et mislykket teologistudium ved Universitetet i Oslo, var det aldri tvil om at Frédéric Chopins karriere skulle være innen musikken. Et moment som hans far tilla vekt, var blant annet den russiske lov som nå også gjaldt for Polen, og som fritok alle musikklærere fra pliktig militærtjeneste i fredstid.⁵

Frédéric Chopin gjorde sin entré i Paris sist i september 1831. Der skulle han også komme til å lukke sine øyne 18 år senere. Også Ole Bull kom til Paris i 1831, han i august.

Det er ikke kjent om Ole Bull og Frédéric Chopin noen gang møttes, men det ville være forbausende om de ikke innen musikkmiljøet i Paris skulle ha støtt på hverandre. Det finnes en historie i Morgenbladet i 1852 som forteller at Ole Bull en gang i 1832 skal ha vært invitert til frokost hos greven av Montebello sammen med Chopin. Riktigheten av av denne historien er imidlertid trukket i tvil av våre fremste Ole Bull biografer.⁶ En annen fortelling går ut på at den unge fiolinisten Ernst skal ha ført Ole Bull sammen med Chopin og andre berømtheter innen det parisiske musikkmiljø.⁷ Ole Bull skal også ha fortalt at Frédéric Chopin akkompagnerte ham under hans første konsert, som fant sted i Paris i 1833, og hvor Ole Bull spilte sin egen komposisjon "Souvenirs de Norvege". Senere forskere har kommet til at dette neppe er tilfelle, og at historien om Ole Bulls konsert sammen med Chopin er en av Ole Bulls mange reklamehistorier.⁸ I romanen "Malgretout" av forfatterinnen George Sand, en tid Chopins elskerinne, fortelles det om en fiolinist som man antar kan ha hatt Ole Bull som bilde. Det har vært antydning at George Sand kan ha blitt fortalt om Ole Bull av Chopin.⁹

OLE BULL OG "POLACCA GUERRIERA

Ole Bulls første år i Paris medførte både sult og sykdom. Etter å ha vunnet en viss anerkjennelse som fiolinvirtuos, og etter flere ganger å ha lyttet til den store Paganini, som han så på som et forbilde, bestemte Ole Bull seg for å besøke Italia, hjemlandet til Paganini, og kunstens land fremfor alle andre.

⁴Bratbak, Bjørn: Polacca Guerriera og annen norsk hyllest til Polen, – Samtiden nr 1/1993, side 36–44

⁵Marek, George R og Maria Gordon-Smith: Chopin, London 1979, side 10

⁶Haugen, Einar og Camilla Cay: Ole Bull, Oslo 1992, side 25

⁷Smith, Mortimer: Ole Bull, Oslo 1960, side 30

⁸Linge, Ole: Ole Bull, Oslo 1953, side 54

⁹Haugen, Einar og Camilla Cay: Ole Bull, Oslo 1992, side 262

Reisen tok til sommeren 1833 og gikk over Sveits, hvor han oppholdt seg i seks uker og gav flere konserter. I Lausanne fikk han svært god kritikk. Det ble skrevet at han måtte være av de beste fiolinister som hadde spilt i byen. Fra Sveits bar det videre til Milano, Venezia, Trieste og Bologna. Han oppholdt seg i Bologna vinteren og våren 1834, høstet stort bifall for sin musikk og omgikk de fremste i byen. Fra Bologna reiste han til Firenze. Her var det den musikkinteresserte fyrst Josef Poniatowski - Bull hadde blitt kjent med ham i Bologna - som hjalp til med å organisere en konsert. Poniatowski tilhørte en av Polens fremste adelsslekter, men levde nå i eksil i Frankrike. Han var nevø av den fyrst Josef Poniatowski som hadde kjempet i Napoleons hær, blitt marskalk av Frankrike og mistet livet i slaget ved Leipzig 19. oktober 1813.

I august 1834 reiste Ole Bull sammen med fyrsten til badebyen Bagni di Lucca. Her omarbeidet og fullførte han sin A-dur-konsert og tilegnet den til vennen Josef Poniatowski. På denne tiden er det han komponerer første del av "Polacca Guerriera", inspirert av oppstandene i Polen i 1830/31 - en hyllest til Polen.

De polske frihetskjempere har opp gjennom historien inspirert flere av Europas største kunstnere. I 1655 malte Rembrandt sitt berømte "Polske husar", inspirert av polske soldaters kamper, blant annet mot de hedenske tyrkere.¹⁰ Frédéric Chopin hadde i 1831 skapt sin berømte C-moll-etyde - "Revolusjonsetyden". Det var mens han oppholdt seg i Stuttgart, på sin reise til Paris, at han fikk kjennskap til at oppstanden i Polen var slått ned av den russiske hæren. Under påvirkning av disse dystre nyheter komponerte han stykket som for alltid skulle minne om russernes overgrep mot hans landsmenn. I dagboken skrev han også ned tankene rundt alle sine bekymringer for sin familie og sine kjære i Warszawa. Han forbannet franskmennene som ikke hadde kommet hans kjempende landsmenn til hjelp.¹¹

Ole Bull kan således ha hatt mange forbilder når han lot seg inspirere til sin nye mektige komposisjon. Komposisjonens fulle tittel er "Recitativo, Adagio amoroso con Polacca Guerriera", men blir vanligvis omtalt som "Polacca Guerriera". Ole Bull har selv forklart at innledningen skildrer kvelden før et slag, deretter går musikken over til å skildre soldatene som går til slaget. I "adagio amoroso" høres den klagende kvinnestemmen som tar avskjed med sin soldat som må til fronten. Så kommer den triumferende "polacca". Ole Bull har ved andre anledninger forklart musikken noe annerledes. Første delen er angsten fra dem som hører krigen true. Del to er soldaten som tar farvel med sine kjære, og tredje del er slaget og seieren. Komposisjonen ble fullført i Napoli. Synet av den rykende vulkanen Vesuv en måneklar italiensk natt var også med på å sette preg på den.¹²

Det var i 1835 at Ole Bull første gang spilte "Polacca Guerriera" med orkester, men før dette hadde han spilt deler av komposisjonen, blant andre for munkene i Santa Maria

¹⁰Kiado, Corvina: *Lo es lovas a muveszaetben*, Budapest 1982, side 30

¹¹Marek, George R. og Maria Gordon-Smith: *Chopin*, London 1979, side 45

¹²Linge, Ola: *Ole Bull*, Oslo 1953, side 361

Novella-klosteret i nærheten av Firenze.¹³ Fremføringen med orkester fant sted i Roma under karnevalstiden i 1835. Rundt selve uroppførelsen er det knyttet dramatiske fortellinger. Ole Bull hadde annonsert at han på konserten skulle fremføre sin nykomponerte "Polacca Guerriera", men enda dagen før åpningskonserten hadde ikke den 25 årige villstyringen fra Bergen gjort notene ferdig. I Roma delte Ole Bull leilighet med kunstmaleren Thomas Fearnley, og det er fra hans munn at noen av fortellingene om fremførelsen av "Polacca Guerriera" skriver seg. Frykten og bekymringen for at konserten i Roma skulle utvikle seg til en skandale, skulle vise seg grunnløs. Ole Bull hadde uten å la sine venner få vite om det gjort notene ferdig, og debutkonserten for "Polacca Guerriera" ble en suksess. Ole Bull mottok et stormende bifall, fremkallelser og blomsterregn over podiet.¹⁴

Det skal finnes et portrett av Ole Bull malt under oppholdet i Roma, trolig av hans venn Thomas Fearnley. Bildet viser den unge Ole Bull med store, drømmende, nesten etruskiske øyne, skriver Ole Bull-kjenneren Carl Gjesdal, og fortsetter: "Beslutsomheten ligger i høyre hånd, som kunstneren bevisst har fremhevet".¹⁵ I festsalen i Academia Filarmonica i Bologna henger et portrett av Ole Bull fra 1835, malt i Neapel av Gambadella. Ole Bull var det året blitt medlem av Akademiet, et av de eldste i verden.¹⁶

Etter suksessen i Roma vendte Ole Bull tilbake til Paris hvor han holdt konsert i selveste Operaen. Den eneste fiolinist som tidligere hadde gitt konsert i Operaen var Paganini. Han hadde spilt der to år tidligere. Også i Paris høstet Ole Bull stor heder og gav flere konserter utover året, senest i desember. Kong Louis Philippe og alle Paris' musikkinteresserte møtte frem for å høre ham, til og med den gamle revolusjonspolitikeren og frihetskjemperen Talleyrand var tilstede.

Det var på en av disse konsertene at historien om fiolinstrengen som brast, skal ha funnet sted. Denne historien ble til stadighet fortalt og gjenfortalt hjemme i Norge. Den store Ole Bull hadde ikke latt seg stanse av en streng som brast. I en av versjonene heter det at da Ole Bull skulle inn på scenen snublet han i et nedhengende bakteppe. I stedet for å ramle hodestups inn på scenen, gjorde han et elegant sprang inn på gulvet. Da lo publikum, og i Paris var ingenting farligere enn å bli til latter. Og som om ikke dette var nok, røk a-strengen midt i den vanskelige slutten på "Polacca Guerriera". Ole Bull ble blek som et lik. Orkesterlederen tilbød ham sin egen fiolin, men Ole Bull våget ikke bytte instrument, han spilte "Polaccaen" til endes på bare tre strenger. Da kom jubelen og klappsalvene. Enkelte ville ikke tro at strengen virkelig hadde røket, men den berømte musikeren Meyerbeer, som spilte i orkesteret, hadde sett det, og han fortalte hvilken kapasitet Ole Bull måtte være som spilte like godt på bare tre strenger.¹⁷

¹³Wergeland, Henrik: Ole Bull, Kristiania 1843, side 15

¹⁴Hopp, Zinken: Eventyret om Ole Bull, Bergen 1945, side 56

¹⁵Gjesdal, Carl O.G: Ole Bull, Norske klassikere, Oslo 1985, side 72

¹⁶Linge, Ola: Ole Bull, Oslo 1953, side 66

¹⁷Vik, Oddmund: Ole Bull, Bergen 1890, side 86

Ole Bull har i et brev selv fortalt om en av sine fremførelser av dette stykket på en konsert i 1836:

"Midt i min "Polacca Guerriera" befandt jeg mig så ilde, at jeg næsten tabte Bevidstheden. Da jeg kom til mig selv, spillede jeg som en Mand, der kun har nogle Minutter igjen at leve i - med et Raseri og en Exaltation, som lod Tilhørerne frygte for min Sundhed og mit Liv".¹⁸

To år senere spilte Ole Bull sin "Polacca Guerriera" i Stockholm for den aldrende kong Karl Johan. Det fortelles at den gamle revolusjonssoldaten reiste seg fra stolen og stod i giv akt med tårer i øynene og tenkte på sin ungdom og på revolusjonskampene. Etter konserten oppstod en pinlig situasjon da kongen fortalte Ole Bull om et brev som han hadde skrevet til den russiske tsaren. Kongen hadde i brevet bemerket at også han hadde et urolig hjørne i sine riker, sine polakker. Også de var vanskelige å komme ut av det med. I hans rike het de nordmenn. Karl Johan hadde særlig under striden med Stortinget i 1836 sett paralleller mellom Norge og Polen. Under en samtale med den russiske minister i Stockholm, Alexander Bodisco, uttalte kongen at han ventet støtte fra Russland i striden med nordmennene. Han minnet om at nordmennene nå oppførte seg like utakknemlige mot kongen sin, som polakkene hadde gjort overfor sin tsar. Denne uttalelsen ble omhyggelig nedtegnet av den russiske minister og rapportert tilbake til St. Petersburg med første kurér.¹⁹ Også den norske regjeringen ble minnet om Polens skjebne. Under en av sine skjenneprekener i et felles norsk-svensk regjeringsmøte våren 1838 truet kong Karl Johan de norske statsrådene med at de ikke burde glemme Polens skjebne.²⁰

Kong Karl Johans bemerkning om polakkene hadde gjort den temperamentsfulle Ole Bull meget opphisset, og det hadde utspunnet seg en hissig dialog mellom kunstneren og kongen.²¹ Det er ikke klart om det var ved denne anledning at kong Karl Johan etter med stor begeistring å ha hørt Ole Bull spille sin "Polacca Guerriera", spurte ham om hvilken skole han hadde gått som kunne spille så godt. Ole Bull hadde da bukket dypt for kongen og svart: "A l'ecole de l'adversite, Sir". (I motgangens skole, Deres Majestet).

Amerikaneren Mortimer Smith forteller en lignende anekdote i sin biografi om Ole Bull. Under et av Ole Bulls mange besøk i USA skal en journalist ha spurt ham om hvem han var elev av. Ole Bull skal da med en høytidelig mine og et fromt blick ha pekt opp mot himmelen og svart: "Av den evige Gud".²² Men da den danske kong Frederik VI i 1838 spurte hvem som hadde lært ham å spille, svarte Ole Bull: "Af de norske Fjælde, Deres Majestæt".²³

Anekdotene om Ole Bull er tallrike. Mortimer Smith forteller at da Ole Bull og kong Karl Johan kom i dispuTT om kongens brev til den russiske tsar, der kongen hadde

¹⁸Norge og den polske frithetskamp, Oslo 1937, side XLI

¹⁹Koht, Halvdan: Stortingsoppløysinga i 1836, Oslo 1937, side 20 og 38

²⁰Gjerløw, Olaf: Stattholder Severin Løvenskiold, Oslo 1948, side 167

²¹Hopp, Zinken: Eventyret om Ole Bull, Bergen 1945, side 80

²²Smith, Mortimer: Ole Bull, Oslo 1948, side 69

²³Haugen, E og C. Cai: Ole Bull, Oslo 1992, side 64

sammenlignet nordmenn og polakker, hadde Ole Bull gjort mine til å ville forlate værelset. "De skal bli", hadde en oppbrakt konge uttalt med en bydende mine. Ole Bull fortsatte å gå mot døren samtidig som han sa: "Nei, Deres Majestet, jeg vil se om en nordmann er fri mann i kongen av Sveriges slott". Da gikk kongen i seg selv og kom nærmest med en unnskyldning overfor Ole Bull, og de ble forlikte.²⁴

Mortimer Smith forteller forøvrig at historien om strengen som brast midt under fremføringen av "Polacca Guerriera", skjedde under en konsert i New York i 1843. Ole Bull skal i ifølge Mortimer Smith med "stor aplomb" ha omsatt hele slutningen, og spilt resten på tre strenger. Dette hadde naturligvis virket "helt elektriserende" på det allerede begeistrede amerikanske publikum.²⁵

I 1837 hadde Ole Bull kjøpt seg enda en Guarnerius-fiolin, bygget i 1742. Denne skulle i 25 år komme til å bli hans yndlingsinstrument til konsertbruk.²⁶ Vel hundre år senere, mens Norge var okkupert av tyskerne, skulle nettopp denne fiolinen komme frem i lyset igjen, og bli årsak til demonstrasjoner og slagsmål.²⁷

Våren 1841 dro Ole Bull gjennom Warszawa på sin reise til Russland. Han skulle holde konserter der, og Warszawas russiske stattholder, feltmarskalk Jan Paskiewicz, bad spesielt om at han måtte spille "Polacca Guerriera". Dette imøtekom Ole Bull og stykket ble satt på konsertprogrammet. Etter første fremførelse var begestringen stor, spesielt fra ungdommen, og det ble forlangt dacapo.²⁸ De eldre fant imidlertid at melodien minte for meget om deres tapte frihet. De hørte Polens gamle sår blø i musikken. Dagen etter ble derfor Ole Bull bedt om ikke å spille stykket mer i Polen.

Trist til sinns besluttet Ole Bull å etterkomme ønsket, og "Polacca Guerriera" ble strøket av programmet.²⁹ Om det var dette som skapte ham vanskeligheter da han skulle forlate byen, vites ikke, men det var en fortørnet Ole Bull som den 7. april 1841 satt i Warszawa og skrev brev til sin hustru som han hadde etterlatt i Dresden:

*Jeg stotte på utenkelige vanskeligheter, de gjorde meg først ganske vammel; for som du vet, er jeg ikke den mann som tåler grovheter, fra hvilken kant de enn måtte komme. Jeg ville reise, men så holdt man meg tilbake, og tiltross at jeg i fem dager har villet avsted, var det først i går jeg kunne få mitt pass. Nå reiser jeg om en halv time til Vilnius, hvor jeg skal gi to konserter.*³⁰

Under oppholdet i Warszawa hadde Ole Bull skrevet et lite minne i familiebogen til den polske fortatteren Edmund Chojecki:

²⁴Smith, Mortimer: Ole Bull, Oslo 1948, side 67

²⁵Smith Mortimer: Ole Bull, Oslo 1948, side 67

²⁶Haugen, E og C. Cai: Ole Bull, Oslo 1992, side 56

²⁷Se denne artikkels side xx

²⁸Bull Sara: Ole Bull – A Memoir, Boston 1883 (opptrykk 1977) side 131

²⁹Hopp, Zinken: Eventyret om Ole Bull, Bergen 1946, side 115

³⁰Ole Bulls breve i uddrag, København 1881, side 289

*De som er slaver av det materielle liv, de som strever etter ros og lar seg slå ned av ulykker, de som ikke vet annet enn lastefulle følelser og likegladhet, de sier at livet bare er en drøm. Men den gudfryktige mann, han som tror på fremskrittet og med en varm sjel ofrer seg for, og arbeider for menneskeheten, viser klart, ved den lykke han gir til andre, at livet er en realitet.*³¹

Etter konserten i "Grand Theatre" ble han fremkalt i alt syv ganger. Avisen "Gazeta Warszawska" skrev at det var for lite å kalle Ole Bull en enestående virtuos, han var en stor kunstner.³² Han ble meget vennlig mottatt av polakkene under oppholdet i Warszawa, og ble oversvømmet med innbydelser, forteller Ole Bull-biografen Einar Haugen. Før Ole Bull forlot Warszawa ansatte han pianisten Frenz Ulm som assistent. De reiste nå sammen i Ole Bulls store reisevogn, først til Vilnius og deretter til St Petersburg. Vognen ble trukket av åtte hester, men det var likevel vanskeligheter med å ta seg frem på de oppbløtte veiene.³³

Ole Bull vendte tilbake til Norge med dampskip fra København, og ankom til Valestrand i juni. Her ble hans tredje sønn født, og Ole Bull ble nå hos familien til i desember. Da satte han kursen mot Oslo, hvor han holdt fem konserter i begynnelsen av januar 1842. "Polacca Guerriera" stod på programmet onsdag 5. januar. Om Ole Bulls fremførelse av dette stykket skrev avisen "Den Constitutionelle" i sin anmeldelse to dager senere:

*Han endte med den berømte "Polacca Guerriera", og denne Composition, gjennemaandet af Frihedskrigens stormende Kost og jamrende Smærte, undlot ikke som forhen at electrifere Tilhorerne. Ole Bull blev til Slutning naturligvis atter fremkalt.*³⁴

På den siste konserten, 9. januar, ble Ole Bull fremkalt fem ganger, og det hadde aldri før hendt noen kunstner i hovedstadens teater. Det ble også kastet blomsterbuketter inn på scenen, skrev en begeistret avis.³⁵

Dagen etter arrangerte teatrets og orkestrets medlemmer selskap for 60 personer for å hylle Ole Bull. Selskapet fant sted i Frimurerlogen (Den gamle loge på Akershus). I det Ole Bull trådte inn i salen, ble han hilst av et sangkor, som på melodi fra hans "Polacca Guerriera" sang følgende hyldest skrevet av forfatteren Adreas Munch, også redaktør av den konservative avisen "Den Constitutionelle":

*Vinterskyer tunge drage
Over Norges bratte Heier -
Kan dog ikke med sig tage
Den Musik, som Bjerget eier;
Thi derinde*

³¹Linge, Ole: Ole Bull, Oslo 1953, side 316

³²Haugen, Einar og Camilla Cai: Ole Bull, Oslo 1992, side 74

³³Haugen, Einar og Camilla Cai: Ole Bull, Oslo 1992, side 74

³⁴Den Constitutionelle, 7. jan 1842

³⁵Den Constitutionelle, 11. jan 1842

*Een kan finde
Sommertidens Duft af Linde.*

*Een af Alle kan oplukke
Vore dybe, tause Dale,
Lade Ekko sagte sukke,
Give Skoven Sang og Tale;
See! der staaer han! -
Sligt formaaer han
Med sit Buestrøg at male.*

*For vi ham paany skal miste,
Vil en Melodie vi fange
For at bringe ham vor sidste
Hilsen i hans egne Sange.
Derved tænke
Vi at lenke
Ham til os paa fjerne Sange.*

*Bred din Vinge, stolte Svane,
Ud kun over Sydens Lunde -
Fædrehjemmets stille Bane
Aldrig dog du glemmes kunde,
Derfor bæver'
Derfor lever
Hoit dit Navn paa Landsmænds Munde.*

Ved bordet ble Welhavens velkjente sang til Ole Bull sunget. Skuespiller Jørgensen deklamerte et dikt av professor J. L. Heiberg til Ole Bulls ære. Det ble utbrakt skåler for fedrelandet, teatret og for kunsten i Norge. Etter måltidet tok Ole Bull fiolinen sin og spilte flere av sine mest kjente melodier. Festen fortsatte i høy stemning til langt på natt. Da Ole Bull endelig begav seg til sin bopel, ble han fulgt av alle deltakerne som avrundet det hele med et tredobbelt "Leve" utenfor huset han bodde i.³⁶

Året etter var han i Bremen. Her komponerte han sitt "Siciliano e Tarantella" som også ble oppført i Bremen, men deretter ble verket bortglemt i et av byens musikkforlag i mer enn 90 år. Det ble gjenfunnet i begynnelsen av 1930-årene. Høsten 1934 åpnet Filharmonisk Selskap i Oslo sesongen med Ole Bulls nyoppdagede "Siciliano e Tarantella".³⁷

³⁶Den Constitutionelle, 12. jan 1842

³⁷Huldt-Nystrøm, H: Fra munkekor til symfoniorkester, Oslo 1969, side 310

Ole Bull kunne også til tider være politisk aktiv, selv om han aldri ble noen politisk leder av noe format. Noen uker etter at februarrevolusjonen hadde brutt ut i Paris i 1848, oppsøkte Ole Bull på eget initiativ revolusjonslederen og den nye statsminister, dikteren Alphonse de Lamartine, overrakte ham et norsk flagg og uttalte Norges sympati for den nyfødte franske republikk.³⁸ Også ved denne anledningen opptrådte Ole Bull egenmektig. Opprinnelig hadde det vært meningen at en deputasjon fra Det skandinaviske Selskab i Paris skulle ha oppsøkt den provisoriske franske regjering og tilkjennegett Nordens støtte, men Ole Bull og andre nordmenn i Paris valgte å opptre alene for å markere Norges likeverdighet med Sverige og Danmark. 16. mars kunne derfor Ole Bull i spissen for en liten gruppe på 16 nordmenn søke foretrede for revolusjonsregjeringen. De hadde med seg et norsk silkeflagg, men uten det unionsmerket som var innsatt i flagget fire år tidligere. På flagget var innskriften "La Norvege" malt med gullbokstaver. Lamartine skal i følge Ole Bulls beretning ha svart med en takketale der Norge ble omtalt som et selvstendig og eget rike.³⁹

Nyheten om denne opptreden nådde hjem til Norge. Her ble den vel mottatt av de liberale, mens de konservative ikke var fullt så begeistret. Men da Ole Bull samme høst kom til Norge og gav konserter, var all misnøye med hans opptreden ved den franske revolusjonen snart glemt. Han holdt flere konserter for fulle hus og med stormende applaus. På en tilstelning i Studentersamfundet 10. desember 1848 hilste Ole Bull fra Frankrike med å spille en oppglødd versjon av "Marseillaisen", og for en kort og beveget stund var alle tilstedeværende republikanere, skriver professor Harald Herresthal i sin musikkhistoriske beretning om norsk musikk på 1800-tallet.

Året etter var Ole Bull med på å stifte Den demokratiske foreningen i Oslo. Bare navnet var nok til at myndighetenes årvåkenhet ble skjerpet. Stattholderen fulgte nøye med i hva som foregikk innenfor det radikale miljøet i hovedstaden, og rapportene til Kongen i Stockholm var mange og omfangsrike. Også Ole Bull ble overvåket av stattholderens apparat. I en rapport av 15. mars 1849 fra stattholder Løvenskiold til kong Oscar I het det bl a: "*Ole Bull, som senest har været i god politisk skole i Paris, har i de omnævnte begivenheder spillet en virksom rolle*".⁴⁰

I 1844 gav den polske legen Teodor T. Tripplin ut en reisebeskrivelse som bl a omfattet de skandinaviske landene. Boken kom ut i Poznan og hadde tittelen: "Minner fra en reise gjennom Danmark, Norge, England, Portugal, Spania og det marrokanske riket". I 1857 kom det en ny reisebeskrivelse over skandinavia med samme forfatter, denne gang med Vilnus som utgivelsessted. Her baserer beretningen fra Norge seg på opplevelsene til en polsk fiolinist, som i boken opptrer anonymt. Han forteller imidlertid at han i Paris ble bedt av Ole Bull om å reise til Norge for å gi konserter, da Ole Bull selv ikke kunne reise hit på det

³⁸Gjesdal, Carl O.G: Ole Bull, Norske klassikere, Oslo 1985, side 75

³⁹Herresthal, Harald: Med spark i gulvet og Quinter i bassen, Oslo 1993, side 61

⁴⁰Herresthal, H: side 63

tidspunktet. Fortellingen er ikke oversatt fra polsk, men mye tyder på at fortelleren, hvem det kan være, har vært i besiddelse av en viss porsjon fantasi.⁴¹

Hjemme i Norge ble støtte og sympati i forbindelse med oppstandene i Polen i 1863 vist på mange forskjellige måter, både i hovedstaden Christiania og utover i landet. Avisene inneholdt dikt og sanger om Polen og dets tapre folk. I Morgenbladet for 17. mai 1863 ble Christian Olsens dikt "Sympathi for Polen" gjengitt.

I Dagbladet ble det i mars 1863 oppfordret til å samle inn penger til støtte for Polens sak, og 7. april ble det arrangert møte for Polen i gymnastikksalen på Akershus festning. Møtet skulle begynne klokken 1700, men allerede en time før hadde 3000-4000 mennesker samlet seg utenfor i håp om å slippe inn. På møtet talte byens fremste menn, og det ble vedtatt å sende en adresse til den polske fyrst Czartoryski, som oppholdt seg i Paris. Deretter ble det igjen stormende leverop for Polen, for Norge og for kongen. Så sang man den norske nasjonalsangen, og helt utenom programmet var det en i forsamlingen som foreslo et leverop også for unionsbroderen Sverige. Møtet ble hevet etter at orkesteret hadde spilt den polske nasjonalhymnen.

17. mai ble det på nytt festet for Polens sak. Nå hadde selveste fyrst Czartoryski kommet til Norge og hadde overvært 17. mai-feiringen i Oslo. Om kvelden arrangerte Det norske Theater fest for fyrsten, som var hedersgjesten. Lokalet var pyntet med norske, polske og svenske flagg. Ole Bull spilte sin "Kjæmpeslått", "Norges Fjelde" og "Polacca Guerriera". En lovende ung danserinne danset en polsk folkedans. Da Ole Bull hadde fullført sin "Polacca Guerriera", ropte publikum et entusiastisk "Leve Polen!", og fyrst Czartoryski takket. Utenfor festlokalet ble fyrsten hyllet med ustanselige hurrarop, og den store menneskemengden fulgte ham helt til hotellet. Utenfor hotellet økte folkemassen til tusener, og da fyrsten etter tallrike rop "Leve fyrst Czartoryski" og "Leve Polen" viste seg i et av hotellets vinduer, ville jubelen ingen ende ta.

Dagen etter ble det arrangert en særskilt fest med en engere forsamling. Bare 70 av byens "honoratiorer" ble funnet verdige til å delta. Også her var lokalet pyntet med norske, polske og svenske flagg, og et stort skjold med innskriften "Leve Polen". Igjen var det taler om Polen, om frihet, oppstand og selvsagt selvsagt om den norske Grunnloven.

Fyrsten takket på sin families vegne og fremhevet at hans familie alltid hadde skilt skarpt mellom frihet og revolusjon. Hans familie hadde aldri villet, og skulle aldri ville, et spill drevet av personlige lidenskaper, sa han. Familiens mål hadde vært frihet under beskyttelse av loven. Etter at gjestene hadde forflyttet seg til haven, hvor kaffen ble inntatt, utbrakte fyrsten et leve for Ole Bull som var innbudt til festen.

Også utover i landet stod Polens situasjon i sentrum denne 17. mai-feiringen. Nede i Grimstad møttes "Borgere af alle Samfundsklasser" i Boyesens Hotel til festmiddag. Her ble det selvsagt utbrakt skåler - for Norge, for Grunnloven, for Kongen, for Sverige, Danmark,

⁴¹Opplysninger under Tripplin, T.T i UB-Oslo

Stortinget osv. Det ble også utbrakt en skål for det kjempende Polen, og etter at denne var tømt med begeistring, som det heter i referatet, ble det besluttet å sende en telegrafisk hilsen til fyrst Czartoryski som oppholdt seg i Oslo. Noen dager senere mottok borgerne Grimstad takketelegram fra fyrsten.⁴²

Ole Bull gjestet Warszawa for andre gang våren 1867 og tok inn på det nyreiste "Europejski Hotel". Hotellet ble som de fleste andre bygninger ødelagt av tyskerne under den andre verdenskrigen, men er gjenreist i sin gamle skikkelse. Ole Bull gav tre konserter, alle for fulle hus og under stort bifall. Denne gang stod igjen "Polacca Guerriera" på programmet. 9. mai kom kritikken i avisen "Kurjer Warszawski". Avisen kom riktignok i skade for å omtale Ole Bull som svensk, men det skyldtes nok at Sverige var det dominerende land innen den svensk-norske unionen. Avisen minte om at det var rundt 25 år siden Ole Bull hadde gjestet Warszawa første gangen. Han hadde da vært i sin vakreste ungdom, nå var håret hans blitt grått. Selv om spillet hans ikke lenger hadde den samme ungdommelige ild, så lød musikken hans nå med mer ro og alvor, og røpet de mange arbeidsår bak kunstneren. Hans talent var fastslått både i Europa og Amerika, ingen behøvde å spørre hva og hvem han var. Når man hørte ham spille, var det lett å kjenne den store mesteren på det brede, faste, sterke og teknisk fullkomne spillet. Nå som tidligere ble han stående som den første. Spillet hans ble belønnet med en tordenlignende applaus og mange fremkallinger, skrev avisen.

Samme avisen hadde en ny omtale etter Ole Bulls siste konsert i byen. Det het at Ole Bull syntes å ha en grenseløs reserve av tekniske overraskelser. Om fremføringen av "Polacca Guerriera" het det:

I Polacca Guerriera ble særlig første tema tolket med en slik makt i toner og en slik varme i foredraget at tiltross for sine grå hår syntes Ole Bull som en ungdom.

Avisen sluttet med å skrive at det var med stor sorg at Warszawa sa farvel til den store mesteren.

En av byens andre aviser, "Gazeta Warszawska", hadde omtrent samme beskrivelse av spillet, men var noe mer forbeholden hva komposisjonen angikk. Avisen mente likevel at Ole Bull, som allerede for mange år tilbake ble holdt for den største fiolinist etter at Paganini sluttet å spille, fortsatt var den største.

Fra Warszawa dro Ole Bull til Paris og deretter tilbake til Norge. Her var han nå så berømt at han fikk en fyrstelig mottakelse hvor han kom.⁴³

Komposisjonen "Polacca Guerriera" var en av dem som Ole Bull spilte hyppigst. 63 år gammel besøkte han Firenze på nytt, og han assisterte ved en stor konsert som musikkelskapet "Orfeo" holdt i april 1874; blant annet spilte han sin "Polacca Guerriera". Publikum var like begeistret for spillet hans som amerikanerne hadde vært, og han fikk en forgylt laurbærkrans som æresgave. Under oppholdet i Firenze var han mye sammen med

⁴²Norge og den polske frihetskamp, Oslo 1937, side 239

⁴³Linge, Ole: Ole Bull, Oslo 1953, side 257

sin gamle venn fra det første besøket i byen. Sammen med fyrst Poniatowski gjenopplevde han minnene fra sin triumf 40 år tilbake i tiden.⁴⁴

Sommeren 1874 var Ole Bull hjemme i Norge og reiste rundt i landet. Han var helt nord til Tromsø, hvor han gav tre konserter. Folket strømte langveis fra til byen for å høre ham spille. Om høsten deltok han i arrangementene i Christiania i forbindelse med at Karl Johan-statuen foran Slottet ble avduket. På en av konsertene hans var hele kongefamilien tilstede. Ole Bull dro deretter til Sverige. Svenskene sloss om å få billetter, til tross for at prisene "äro dubbelt så höga som vanligt och mera till", som en av dem beskrev det i dagboken sin.⁴⁵ Også i Sverige ble Ole Bull mottatt av kong Oscar II og dronning Sophie. Det var i samtale med kongen i Stockholm at kong Oscar II for spøk skal ha foreslått at Ole Bull burde spille fra toppen av Cheopspyramiden i Egypt. Ole Bull hadde nevnt for kongen at han hadde lyst til å avlegge Orienten et besøk. Til kongens spøkefulle forslag hadde Ole Bull svart kontant: "På min neste fødselsdag skal jeg spille "Sæterjentens Søndag" til ære for min konge på toppen av Cheopspyramiden". "Sæterjentens Søndag" var en av de melodier som den meget musikalske kong Oscar II var spesielt glad i.

Etter oppholdet i Stockholm la Ole Bull på tur sydover gjennom Europa. I Bremen gav han en konsert hvor den kjente tyske fiolinist Göby Eberhardt var i salen. Eberhardt skrev i sine erindringer om det inntrykk Ole Bull hadde gjort på ham:

Bull spilte A-dur-konserten og sin berømte "Polacca Guerriera". Stor success, publikum var oppglødd. Den vakre kjempekaren med det karakteristiske kunstnerhodet, som på mange måter minner så mye om Liszt, vakte oppsikt. Og for et spill! Han var 68 år, men han spilte som en ung Gud. Feilfritt, fullkomment. Den aftenen ble et minne som jeg aldri glemmer.

Fra Bremen gikk turen videre sydover, og han nådde Alexandria dagen før sin fødselsdag. 5. februar dro han sammen med den svensk-norske konsulen og flere av hans venner ut til pyramidene. Han klatret til toppen av Cheopspyramiden. Fiolinen ble båret av beduiner. Kommet til topps, vendte han seg mot nord og spilte "den norske Høyfjellshymne udover den andæktige Nildal". Slik beskrev den tyske forfatter Ebeling det i sine "Reisebilder". Tilbake i Alexandria sendte Ole Bull telegram til kong Oscar II og fikk takketelegram tilbake.

I årene som fulgte var han stadig på reiser. Ofte oppholdt han seg i USA, og der ble han alltid mottatt med stor hyllest. Våren 1879 kom han tilbake til Norge, og også nå ble han feiret og hyllet. I Kristiansand ble han hilst av byens sangkor da Amerika-båten la til kaien. Han feiret 17. mai i Bergen. Der var han æresgjest ved festmiddagen om kvelden. En egen sang ble avsunget til hans ære.

Under festmiddagen spilte Ole Bull. Det ble hans siste fremføring i Bergen. Senere på sommeren kom kong Oscar II til Vestlandet i forbindelse med at Vossebanen skulle åpnes.

⁴⁴Smith, Mortimer: Ole Bull, Oslo 1948, side 234

⁴⁵Dardel, Fritz von: Dagboksanteckningar 1873–1876, Stockholm 1916, side

Ole Bull var innbudt som æresgjest, og kongen inviterte kunstneren som gjest ombord i kongeskipet. Den musikkglade kongen hadde ønsket å høre Ole Bull spille, men Bull hadde ikke fiolinen med seg. Da var det at kongen selv sang "Sæterjentens Søndag" som en særskilt heder til sin norske gjest.

Samme høsten reiste Ole Bull igjen over til USA. Han var allerede merket av en uhelbredelig sykdom, men holdt likevel våren 1880 konserter i New York, Washington, Chicago og Boston. Også nå spilte han sin "Polacca Guerriera". "Washington Post" skrev at han fortsatt spilte som da han var på høyden av sin berømmelse. I New York gav han konsert i Steinway Hall assistert av den unge pianistinnen Emma Careño. Hun ble senere en av de største pianister som har levd. Også her stod "Polacca Guerriera" på programmet, likeså ved konsertene i Chicago i slutten av mai.

22. mai holdt Ole Bull sin siste konsert. Han avsluttet med "Norges Fjelde" og deretter "Englenes Serenade" av Braga. Det var de siste toner som lød fra Ole Bulls fiolin. Han var nå dødsmerket og ville hjem til Norge. Han døde på sitt landsted Lysøen utenfor Bergen den 17. august 1880. Mandag 23. august ble båret, omkranset av tusenvis av mennesker, ført til kirkegården i Ole Bulls fødeby. Mens saluttskuddene drønnet, og det ble ringt med alle byens kirkeklokker, lød den høytidelige sørgemarsjen av Polens store Frédéric Chopin. Et musikkstykke som Chopin hadde skapt i 1837, bare to år etter at Ole Bull hadde sin berømmelige Polacca Guerriera ferdig.

Det er skrevet mange biografier om Ole Bull, og anekdotene og historiene om hans eventyrlige liv er mange. Alle er kanskje ikke helt sanne, men de gir likevel et godt bilde av det ry som Ole Bull hadde i sin samtid og også etter sin død. En av de mest grundige Ole Bull-biografier er skrevet av Ole Linge og utgitt i 1953. Om Ole Bulls forhold til Polen skriver Ole Linge:

Hjertet hans slog for fridom, politisk fridom for alle folk. Men serleg interesserte han seg for Polen. Han var en god ven med dei fremste polakker som fyrst Poniatowski og fyrst Czartoryski.

Godt 20 år etter Ole Bulls død, ble billedhuggeren Stephan Sindings Ole Bull-monument avduket i Bergen på 17 mai 1901. Monumentet viser Ole Bull som intonerer en melodi på sin fiolin, samtidig som han lytter til nøkken som ligger ved hans føtter og spiller harpe. Et fossefall strømmer over harpens strenger. Også fra polakker kom det hilsningstelegrammer på avsløringsdagen.⁴⁶ Direktør Karol Lewakowski ved Rådet for eksilpolakkenes museumssamlinger i Sveits, sendte dette telegrammet fra Rapperswyl:

I Polens navn, som vet å sette pris på geniet, forener vi oss med Dere i hyllingen av Deres store patriot og verdensberømte kunstner. Leve Norge!

Fra Warszawas Philharmoniske Selskap lød festtelegrammet:

Vi tar levende del i festen, hvor Dere hedrer minnet om Deres store kunstner.

⁴⁶Festskrift ved Ole Bull Statuens afsløring, Bergen 1901, side 131

Edvard Grieg var tilstede ved avdukingen i Bergen. Han dirigerte sin sang for mannskor til Welhavens tekst "Hvor sødt at favnes". Sangen ble også sunget ved høytideligheten ved Ole Bulls grav på kirkegården senere på ettermiddagen. Welhaven hadde i 1840-årene både skrevet sin berømte hyllest til Ole Bull og sitt dikt "Republikanerne" som på en så gripende måte skildret eksilpolakkenes liv i Paris.

FRÉDÉRIC CHOPIN OG SØRGEMARSJEN

Ole Bulls bære ble ført til graven til tonene av Chopins sørgemarsj. Nettopp denne del av Chopins musikk har i mer enn ett hundre år også i vårt land vært med på å sette preg på både nasjonale og mer private sørgestunder. Kanskje er nettopp dette stykket av Chopins rikholdige musikkskatter den mest kjente blant oss jevne nordmenn.

Sørgemarsjen inngår i Chopins "Sonate nr 2 i B moll, Opus 35" som ble skrevet i 1839 og publisert året etter. Sørgemarsjen var imidlertid skrevet i 1837. Av enkelte er det antydning at den ble til etter at hans kjærlighetsforhold til den polske Maria Wodzinska tok slutt. Med det var enda et bånd mellom Chopin og hans hjemland brutt.

Den franske musikkritiker i "Gazette Musicale", Ernest Legouve, skrev ved Chopins død i 1849 at når Chopin hadde begynt å spille for sine tilhørere, kunne det være vanskelig å få ham til å slutte. Det fantes imidlertid én måte, og det var å be ham spille sørgemarsjen, marsjen som han hadde komponert etter den polske katastrofen. En slik anmodning avslo Chopin aldri, men så snart den siste tone var spilt, tok han sin hatt og gikk. Dette stykket, som var som en sang om hans lands lidelse, rørte ham dypt, skriver Legouve.⁴⁷

En annen beretning, i et brev fra en av hans elever, skrevet lenge etter Chopins død, forteller den rundt 80 år gamle damen om sine spilletimer med Chopin i 1846. Hun sier at etter Chopins egen oppfatning var sørgemarsjen hans vakreste og mest patetiske komposisjon.⁴⁸ Den amerikanske Chopin-biografen, James Huneker, beskriver Sørgemarsjen som en av Chopins mest populære komposisjoner.⁴⁹

Chopin forble en polsk patriot hele sitt liv. Etter at den polske oppstanden mot den russiske tsar var slått ned i 1831, betraktet han seg som en som måtte leve i eksil, og ikke kunne vende tilbake til det okkuperte Polen. I 1837 fikk han via den russiske ambassadøren i Frankrike invitasjon fra tsar Nikolai I om å bli tsarens hoffpianist. Til tross for alle fordeler en slik stilling ville innebære, avslo Chopin. Han svarte at selv om han ikke hadde deltatt i den polske revolusjonen i 1831, hadde hans sjel vært med i den. Han hadde derfor ikke ønske om noen annen tittel enn emigrant.⁵⁰

⁴⁷Marek, George R: Chopin, London 1979, side 232

⁴⁸Marek, George R: Chopin, London 1979, side 87

⁴⁹Huneker, James: Chopin – The Man and his Music, New York 1966, side 166

⁵⁰Murgia, Adelaide: The Life and Times of Chopin, London 1967, side 33

Hvor vanskelig forholdene på den tiden kunne være for eksilpolakkene, fremgår bl a av det som skjedde da Frédéric Chopin i august 1835 hadde reist til Karlsbad for å treffe sin far og mor. Til Polen kunne han ikke reise. Mens familien var samlet i Karlsbad, var det tatt initiativ til en bankett for Chopin. Tredve personer fra det eksilpolske miljø i byen hadde meldt seg på. Neste dag takket tolv av de påmeldte nei av frykt for konsekvensene, bl a vanskeligheter med de russiske makthaverne i Polen. Den polske general Młokosiewicz forklarte at han hadde barn og eiendommer i Polen, og at han derfor ikke våget å spise sammen med pariseren.⁵¹

Frédéric var i sin landflyktighet opptatt av å hjelpe sine polske medflyktninger. Han holdt konserter i Paris og i London hvor inntektene gikk til polakker som hadde måttet forlate sitt land. Sin kjærlighet til Polen og til sine landsmenn beholdt han hele sitt liv.

Mens det om Ole Bull finnes flere fortellinger om hans forhold til Polen og polakkene, finnes det ikke tilsvarende beretninger om Chopin og nordmenn. Det er til og med dem som tviler på at Ole Bull og Chopin i det hele møttes. I de tallrike Chopin-biografiene spiller ikke Norge og nordmenn noen rolle, kun en enkelt norsk elev hos Chopin nevnes - Thomas Tellefsen. At ikke Tellefsens forhold til Chopin er gitt en bredere plass i Chopin-biografiene, kan ha sin årsak i at forfatterne ikke har vært fortrolig med det norske språk, og dermed ikke hatt tilgang til Thomas Tellefsens egne beretninger.

Chopins musikk nådde raskt opp til vårt land. Allerede i 1830-årene ble musikken hans fremført på konserter i Trondheim, og Chopin var blitt et begrep over det ganske land alt midt på 1800-tallet. Mest kjent og spilt ble sørgemarsjen, både som konserttema og ved begravelser.

I vårt eget århundre har denne marsjen lydd under samtlige av våre kongelige begravelser. Mens sørgeprosesjonene med båren har beveget seg mot krypten på Akershus slott, har tonene til sørgemarsjen satt preg på de nasjonale høytidsstunder som gravferdene har vært. Slik var det ved dronning Mauds begravelse i 1938, ved gravferden til kronprinsesse Märtha i 1954, kong Haakon VII's i 1957 og kong Olav Vs i 1991. Takket være radio og i det siste også fjernsyn, har disse nasjonale sørgestundene blitt fulgt over hele landet.

Chopins sørgemarsj er også også benyttet ved fremtredende utlendingers begravelser, konger og statsmenn, bl a president John Kennedys i Washington i 1963 og Winston Churchills i London 1965.

I Polen hadde Chopins musikk den skjebne å være bannlyst både under det russiske tsariststyre frem til 1918 og under den tyske okkupasjonen under andre verdenskrigen. Kommunistene, som så seg som arvtakere etter tidligere revolusjoner, benyttet seg av Chopins musikk. Han hadde jo bl a skrevet "Revolusjonsetyden" etter at tsarens tropper i 1831 hadde slått ned den polske revolusjonen i Warszawa. Da tyrannen Josef Stalin døde i 1953 sørget moskvatro polske kommunister for at Chopins sørgemarsj ble sendt over alle

⁵¹Marek, George R: Chopin, London 1979, side 100

polske radiostasjoner. Igjen og igjen lydde den gripende musikken inn i alle polske hjem, men nå virket den tung og truende. Ville det underkuede Polen få en bedre eller verre skjebne etter den maktsyke eneherskerens bortgang? For det sovjetkontrollerte Polen skapte kanskje tyrannens død et lite håp om bedre tider.

Thomas Tellefsen, Chopins elev

Thomas Tellefsen er unggutten fra Trondheim som tok ut i den store verden, ble elev hos, og etterhvert venn av Chopin, og endte som en verdenserfaren kunstner, pianist og komponist. Komponisten Gerhard Schjelderup karakteriserer Thomas Tellefsen som en fin, stillferdig romantiker i slekt med polsk-fransk romantikk.

Thomas Dyke Auckland Tellefsen var født i Trondheim i 1823. Hans far var var organist i Nidarosdomen. Unge Thomas begynte på Latinskolen i 1836, og det var mens han gikk der at han på en konsert kom til å høre Chopins e-moll-konsert. Han har selv beskrevet at det var da hans *"musikalske sind vaket riktig og da med ualmindelig Styrke"*. Fra da av gjennomgikk han en indre strid om han skulle følge foreldrenes og lærerens ønske om å studere, eller sitt eget kall om å ofre seg for musikken. Det ble musikken, og med den vakte entusiasme for Chopins musikk, lånte Thomas Tellefsen penger og gav seg våren 1842 på vei mot Paris, dit nådde han i begynnelsen av juni. Han hadde da skaffet seg noen inntekter ved å holde konserter i Trondheim og Oslo, eller Christiania som byen da het. I Christiania Theater holdt han konsert 5. mai og spilte bl a Chopins e-moll-konsert.⁵²

Chopin var allerede en berømt komponist og pianist, og utilnærmelig for fremmede. Thomas Tellefsen kom seg derfor ikke lære hos Chopin det første året, men måtte nøye seg med andre instruktører. Sommeren 1843 vendte han tilbake til Norge. Under veis holdt han konserter, og tjente derved noe penger. Han holdt også to konserter i sin hjemby Trondheim. Denne sommeren var også Ole Bull i Norge, og under hans opphold i Trondheim medvirket Thomas Tellefsen i en av Ole Bulls konserter. Høsten 1843 var Thomas Tellefsen igjen tilbake i Paris.

Enda et år passerte uten at Tellefsen oppnådde å bli elev hos Chopin, men han fortsatte å studere og øve flittig nettopp for å kvalifisere seg til engang å bli godtatt som elev hos den store mester. Høsten 1844 klarte Thomas Tellefsen ved hjelp av forskjellige bekjenskaper å bli forestilt for forfatterinnen George Sand, Chopins elskerinne, eller samboerske som det vel ville ha blitt kalt i våre dager. Hun ble begeistret og imponert over den unge nordmannens iver etter å få studere hos Chopin. I løpet av kort tid klarte hun å ordne det slik at Tellefsen fikk prøvespille for Chopin, og dermed ble han antatt som Chopins elev. Thomas Tellefsen skrev senere at Chopin mer og mer kom til å betrakte ham som en venn og at dette

⁵²Huldt-Nystrøm, H: Thomas Dyke Acland Tellefsen, – Norsk musikkgranskning, årbok 1956–58, side 81

vennskapet varte ved til Chopins død i 1849.⁵³ Chopin har ikke etterlatt mange beretninger om sitt vennskap med Tellefsen, men i et enkelt brev fremgår opplysninger som tyder på at også Chopin så på Tellefsen som sin beste venn.⁵⁴

Thomas Tellefsen kom inn i det eksilpolske miljø i Paris. Foruten at han i perioden fra høsten 1844 til våren 1847 hadde regelmessig undervisning hos Chopin, tok han også annen undervisning, og han underviste også selv i pianospill. Han gjestet Norge somrene 1846 og 1847 og holdt konserter i sitt hjemland. I 1846 var både kong Oscar I og kronprinsen tilstede ved en av konsertene hans, og også året etter beåret kong Oscar I ham med å overvære en av hans konserter. Musikk av Chopin var faste innslag på konsertene.

Under februarrevolusjonen i Paris i 1848 var Tellefsen en aktiv deltaker. Han var da 25 år gammel. Han forteller i et brev hjem at han hadde vært med på stormingen av Tuileriene, og at han hadde deltatt i ødeleggelsen av den franske tronen. Han sikret seg til og med et stykke rød fløyel fra franskekongens tronstol. Det ville han gjemme på som et minne. I samme brev, skrevet fra London i juni 1848, forteller han forøvrig at Ole Bull ikke en gang hadde vært i Paris under urolighetene 23. og 24. februar. Tellefsen og Ole Bull var av en eller annen ukjent grunn på den tiden bitre uvenner. De forsonet seg senere, og Ole Bull besøkte Tellefsen flere ganger. I slutten av 1860 røk de igjen uklar om et politisk spørsmål og Ole Bull skal ha forlatt Tellefsens hjem i fullt sinne.⁵⁵ I 1846 hadde vennskapet vært sterkere. Under Ole Bulls opphold i Paris vinteren 1846 var han flere ganger på besøk hos Tellefsen og de spilte sammen. En dag spilte de fra klokken tolv midt på dagen til klokken seks om kvelden.

Chopin døde i Paris 17. oktober 1849. Tellefsen var ikke tilstede ved dødsleiet, men reiste til Paris straks han fikk vite at vennen var død. Han var tilstede i begravelsen, og kunne lytte til Chopins sørgemarsj som til begravelseshøytideligheten var instrumentert for orkester av den franske komponisten Napoleon Henri Reber. Sørgemarsjen i orkesterversjonen lydde mens Chopins bære ble ført inn i den store Madeleine-kirken. 3000 av Paris' fremste adel, musikk- og kulturpersonligheter var tilstede. Fra kirken gikk sørgeprosesjonen gjennom gatene til Pere-Lachaise-kirkegården. I spissen gikk den polske prins Adam Czartoryski, mens en av marskalkene var prins Alexander Czartoryski. Chopins søster Louise, som var kommet fra Warszawa, sørget for at Chopins hjerte ble fjernet fra liket, slik som den polske skikken er. Hun brakte deretter hjertet med seg til Warszawa hvor det ble plassert i byens Hellig Kors Kirke.⁵⁶

Før sin død hadde Chopin sagt til sin søster at Thomas Tellefsen var den som skulle fortsette å undervise søsterens datter, noe som Tellefsen opplevde som en stor ære. Chopin

⁵³Thomas Tellefsens familiebreve, Krist 1923, side 143

⁵⁴Huldt-Nystrøm, side 99

⁵⁵Thomas Tellefsens familiebreve, Krist 1923, side 106

⁵⁶Orga, Ates: Chopin his life and times, Tunbridge Wells 1976, side 139

hadde også ønsket at Tellefsen skulle videreføre hans andre elever.⁵⁷ Året etter skulle dessuten Tellefsen komme til å stå for utgivelsen av Chopins samlede verker.

Thomas Tellefsen, hadde allerede mens han tok timer hos Chopin, fått utgitt sine første komposisjoner. Senere skulle det bli flere. I 1849 utkom fire masurkaer som var tilegnet den polske prinsesse Marcelline Czartoryska, født Radziwill. Tellefsens Konsert for piano, Opus 8, var blitt til under veiledning av Chopin, og Tellefsen hadde hatt planer om å tilegne stykket til Chopin. Da konserten var ferdig og kom ut i 1852, var imidlertid Chopin død. Konserten ble i stedet tillegnet kong Oscar I. Tellefsen komponerte dette året Elegi, Opus 7, som ble tilegnet minnet til prins Gustaf, som døde i Oslo i 1852.

Senere ble det adskillige komposisjoner, flere tilegnet Polens fremste adel som levde i eksil i Frankrike. I Czartoryskifamiliens residens i Paris, Hotel Lambert, var han en hyppig gjest og holdt flere konserter der. I desember 1853 hører vi om en konsert i Tellefsens hjem, der også prinsesse Czartoryska medvirket.

Prinsesse Marcelline Czartoryska arrangerte i mars 1857 en velgjørenhetskonsert til inntekt for trengende polakker. Her medvirket Tellefsen. Han dirigerte Mozarts D-moll klaverkonsert, hvor prinsessen, som også var en av hans elever, var solist.⁵⁸

Hans nære forhold til de fremste polakker i Paris, fremgår bl a beretningen fra Tellefsens bryllup som fant sted i den svensk-norske legasjonen 8. mai 1858. Prins og prinsesse Czartoryski var gjester, likeså den polske fyrstinne Galitzin.⁵⁹

Tellefsen fortsatte sine konserter, noen ganger under medvirkning av prinsesse Czartoryska. På konsertprogrammene stod verker av Chopin, bl a Sørgemarsjen fra B moll-sonaten.⁶⁰ Han besøkte Norge i alt ti ganger, og holdt som regel konserter rundt i landet, ofte med noe av Chopin på programmet. 19. mai 1857 holdt han konsert i Bergen. Her var det overfylte hus og stor begeistring. På programmet stod bl a nocturne og to etyder av Chopin og Tellefsens egen fantasi over norske temaer. Etter programmet var gjennomført, måtte Tellefsen etter oppfordring fra publikum spille Chopins sørgemarsj som ekstranummer. I "Bergensposten" ble konserten omtalt noen dager senere. I anmeldelsen fikk Tellefsen mye ros, og det ble sitert fra den franske avisen "Moniteur" som nylig hadde omtalt Tellefsen og hans spill under en konsert i Paris:

*"Dette Blad skriver bl. andet:hr. Tellefsen, der som bekjendt er Elev af Chopin, "at hans ualmindelige Talent var præget af den drommende Melankoli og tiltalende Ynde, som udmærker Beboerne af hans Hjemlands dybe Dale og høie Bjerger, der ere bedækkede af ældgamle Graner og evig Sne..."*⁶¹

På sin niende tur til Norge i 1863 kom Tellefsen i følge med den polske grev og grevinne Swieykowski. Greveparet var hans nære venner fra Paris. Tre av komposisjonene

⁵⁷Thomas Tellefsens familiebreve, Krist 1923, side 117

⁵⁸Huldt-Nystrøm, side 107

⁵⁹Huldt-Nystrøm, side 108

⁶⁰Huldt-Nystrøm, side 109

⁶¹Bergensposten, 21.5.1857

hans ble tilegnet greven og grevinnen. Tidligere samme året hadde også prins Czartoryski besøkt Norge, og bli overvært 17. mai-feiringen i Oslo. Da hadde også Ole Bull vært i hovedstaden og deltatt i festlighetene rundt prinsen.

Thomas Tellefsen døde i Paris 6. oktober 1874 etter et lengere tids sykeleie. Han ble begravet på Cimetiere d'Auteuil.

I 1853 hadde kong Oscar I tildelt ham en gullmedalje som takk for klaversonaten som Tellefsen hadde tilegnet kongen. Senere ble han ridder av St. Olavs ordenen, mottok Den kgl. Belgiske Leopolds Orden og av den spanske dronning Isabella II var han i 1855 gitt ridderkorset av Isabella Catholicas Orden.

ARTUR RUBINSTEIN

En polsk pianist som flere ganger har gjestet Norge er Artur Rubinstein. Han var født i Lodz i Polen i 1887. Far hans kom fra den lille byen Pultusk i det nordlige Polen. Allerede som treåring viste Artur så tydelige musikalske anlegg, at familien besluttet at musikken burde bli hans fremtid. Alt som liten gutt hadde Artur kommet i kontakt med Edvard Griegs musikk. Et lite hollandsk symfoniorkester gjestet Lodz, og hadde Edvard Griegs første Per Gynt suite på programmet. Artur og familien overvar konserten. Da de kom hjem overrasket Artur familien med å spille hele suiten. Artur Rubinstein har i sine memoarer beskrevet denne hendelsen som den viktigste som hendte ham på den tiden.⁶² I 1895 ble Artur satt i skole, og ettersom det ikke var tillatt med polsk i skolen, måtte han lære russisk. Han og de andre elevene måtte også pugge den russiske tsarens mange og lange titler: "Hans keiserlige majestet, selvhersker over hele Russland, konge av Polen, storhertug til Finland osv. " Den lange ramsen sluttet med "arving til Norge", en tittel som de russiske herskere holdt fast ved helt til revolusjonen i 1917. Elevene måtte også synge den russiske nasjonalsangen, noe som Artur fant frastøtende. I hjemmet ble det snakket polsk, og han følte seg av hele sitt hjerte som polakk. Han konstaterte senere i livet hvorledes den fremmede atmosfæren i skolen tidlig hadde fått ham til å innse hvor høyt han elsket Polen.⁶³

Etter en tids studier i Warszawa, reiste Artur og moren til Berlin for at han skulle kunne videreutdanne seg innen musikken. Alt som ung gutt hadde han begynt å spille på konserter, og han var alt en berømt pianist da han i april 1902 traff Edvard Grieg i Warszawa. Rubinstein registrerte at Grieg syntes å sette pris på hans spill. Han la også merke til at da en polsk sopran sang den store arien fra Halka av Stanislaw Moniuszko, måtte Grieg tørke seg i øynene, så rørt ble han.⁶⁴

⁶²Rubinstein, Artur: Mina unga år, Värnamo 1982, side 16

⁶³Rubinstein, Artur: Mina unga år, Värnamo 1982, side 17

⁶⁴Rubinstein, Artur: Mina unga år, Värnamo 1982, side 63

22. april 1902 gav Grieg sin konsert i Warszawa, forøvrig sammen med Teresa Carena.⁶⁵ Grieg har i et brev til sin venn Frants Beyer i Bergen beskrevet sine inntrykk fra den polske hovedstaden:

Men det var om Warschau. Jeg fik en Modtagelse, som jeg kun har oplevet den første Gang i London. Men hvad der langt overtraf London, var den pyramidale Stigning. Ja, der kunde være meget at fortælle. Men Du må bare høre, at tilsidst gik Publikum med ud på Gaderne efterat have ventet nede i Forhallerne. Og derude fortsattes Ovationerne med alleslags forunderlige Lyder og Råb. Det mindede fjernt om Ole Bull i Bergen i gamle Dage! Og som Orchestret spillede! Det var skjønt. "Våren" tror jeg neppe Du havde grejet uden en "Læk" (å felle en tåre)⁶⁶

Edvard Grieg var tilbake i Warszawa året etter. Da holdt han to konserter i byen. Grieg hadde forøvrig ofte kontakt med polske musikere. 18 år gammel gav Edvard Grieg i 1862 sin første selvstendige konsert i Bergen etter studieoppholdet i Leipzig. Orkesterleder ved "Harmonien" var den gang den polske adelsmannen Aamadeus Wolfgang Maczewsky. I februar året etter spilte Grieg en Beethoven-sonate sammen med Macsewsky i Bergen.⁶⁷ I 1877 hadde holdt han konsert i Den gamle Logen i Oslo sammen med den polske fiolinist og komponist Henri Wieniawski, og senere skulle han treffe Polens store Ignacy Paderewski.

Rubinstein fortsatte sin karriere som pianist, og innen han var 20 år hadde han alt holdt en rekke konserter i Europas største hovedsteder og hadde også gjestet USA. 21 år gammel kom tiden for å avtjene militærtjeneste som soldat i den russiske hær. Igjen kom musikken ham til hjelp. I Warszawa var han blitt kjent med den russiske oberst Stremoukhov, som var en fanatisk musikkelsker. Ved å dyrke oberstens forkjærlighet for musikken, klarte Rubinstein å unngå å bli innkalt til militærtjeneste.

I 1910 deltok han i feiringen av 100 års dagen for Chopins fødsel, bl a med konserter i Lwow og Krakow. Her som andre steder var sonaten med sørgemarsjen med på programmet.

Rubinstein fikk forøvrig på denne tiden et helt spesielt forhold til Sørgemarsjen. Han likte ikke å spille den i private hjem. Som ungdom hadde han vært invitert til den polske grev Potockis landsted ved Rambouillet utenfor Paris. Greven snakket dårlig polsk ettersom han var født og oppvokst i Sibir. Dit hadde foreldrene hans blitt forvist av den russiske tsaren etter den polske oppstanden i 1863. Etter at foreldrene var døde i sin landsforvisning, fikk sønnen anledning til å slå seg ned i Paris. Grev Potocki var meget velstående og førte et stort hus. En av gjestene hans var den tilalderskomne russiske grev Stroganov. En kveld Rubinstein satte seg ned ved pianoet for å øve for seg selv, og trodde seg alene i den store hallen, spilte han sonaten med sørgemarsjen. Da han avsluttet marsjen oppdaget han gamle grev Stroganov som satt i en armstol og gråt høyt og utrøstelig. "Det er forbi", hulket han, "tonene i denne marsjen

⁶⁵Program fra Filharmonja Warszawska, 22. april 1902

⁶⁶Benestad, F og B. Kortsen: Edvard Grieg – brev til Frants Beyer, Oslo 1993, side 272

⁶⁷Spill orkester, spill, Bergen 1990, side 36

fortalte meg at det er forbi". Rubinstein hjalp den gamle til sengs, og bare noen uker senere døde greven. Rubinstein var etter dette omhyggelig med ikke å spille sørgemarsjen i private hjem. Som så mange kunstnere, var også han overtroisk.⁶⁸

Mens Rubinstein i 1912 oppholdt seg i London ble han kjent med den jødiske forretningsmannen John Bergheim og hans frue Clara. Bergheim var født i Jerusalem, men hadde skapt seg sin rikdom i olje. Sammen med kanadieren McGarvey hadde han og to polakker kjøpt oljekonsesjoner i Galizia i Polen, etablert et selskap for utvinning og produksjon, og på den måten skaffet seg sin formue. Rubinstein ble flere ganger invitert hjem til familien Bergheim. Under en av sine solokonsserter i London spilte Rubinstein Chopins sonate med sørgemarsjen. Da ekteparet Bergheim etter konserten kom for å takke og lykkønske ham, gråt de begge. Så sterkt hadde sørgemarsjen grepet dem.

Rubinstein fortsatte å bli invitert til Bergheims hjem. Etter en middag der ville John Bergheim plent ha Rubinstein til å spille sørgemarsjen av Chopin. Rubinstein vegret seg i det lengste. Han unnskyldte seg med at sørgemarsjen var en del av hele sonaten, og den var alt for lang for å bli spilt da. Rubinstein husket på sitt høytidelige løfte fra Rambouillet noen år tilbake om ikke mer å spille sørgemarsjen i private hjem, men han hadde ikke lyst å fortelle om dette i selskapet. Han gav til slutt etter for vertens overtalelser, og på nytt oppdaget han at oljemagnaten satt og gråt mens marsjen ble spilt.⁶⁹

Rubinstein forlot London for å besøke Russland og Wien. Etter bare noen ukers fravær fikk han brev fra England med rystende nyheter. John Bergheim hadde omkommet i en bilulykke. Rubinstein forteller at han gråt som et barn da han leste om ulykken, og han fikk en sterk skyldfølelse over å ha spilt den ulykkesbringende marsjen.⁷⁰

Også Chopin hadde hatt skremmende opplevelser med sin sørgemarsj. Mens han høsten 1848 oppholdt seg i Manchester, holdt han konsert. Hans Sonate nr 2 i b-moll op 35 stod på programmet. I det han hadde spilt ferdig første del av sonaten, og skulle til å begynne på sørgemarsjen, reiste han seg plutselig og gikk ut av rommet. Etter en kort tid kom han tilbake og fullførte sonaten. Han har senere i et brev forklart hva som hendte. I det han skulle til å begynne med sørgemarsjen, hadde han sett noen fryktelige skikkelser som steg ut av pianoet. Det var samme slags skapninger som han hadde sett en fryktelig natt på Madeira flere år tilbake i tiden. For å samle seg etter dette synet hadde han måttet forlate salen for en stund.⁷¹

Året 1914 begynte med at Rubinstein gjestet Russland, men da det berømte skuddet i Sarajevo falt, var han i London. Den gamle keiser Franz Josef truet Serbia, som fikk støtte fra Russland. Den tyske keiser Wilhelm II så en anledning til å blande seg inn i striden og kom med kraftige utfall mot Russland, og dermed også mot Russlands allierte, Frankrike og Storbritannia. Den engelske kong Georg og den russiske tsar Nikolai II prøvde forgjeves å

⁶⁸Rubinstein, A: Mina unga år, side 210

⁶⁹Rubinstein, A: Mina unga år, side 348

⁷⁰Rubinstein, A: Mina unga år, side 353

⁷¹Marek, George R: Chopin, London 1979, side 211

komme til en ordning med sin tyske fetter, men Wilhelm II avviste deres forslag om forhandlinger. Han lot istedet sine arméer rykke inn i Belgia, og dermed var den første verdenskrig i gang.

Krigsutbruddet satte polakkene i en ekstra vanskelig situasjon. Polakker som var bosatt i de tysk- og østerrikskokkuperte områder av Polen ble tvunget til å slåss mot sine landsmenn som var utskrevet i den russiske hæren. Rubinstein, som fortsatt oppholdt seg i London, ble kritisert for at han ikke meldte seg til krigstjeneste for å slåss mot tyskerne. Han avviste kritikken med at han mer enn gjerne skulle ha kjempet mot tyskerne, men ikke på russernes side.

Den russiske øverstkommanderende, storfyrst Nikolaj Nikolajevitj, var klar over polakkenes fiendtlige holdning til Russland. Han utstedte derfor en proklamasjon om at polske soldater fra den russiskbesatte delen av Polen skulle få kjempe under polsk flagg, og at en polsk hær skulle bli dannet. Det skulle også etableres en polsk legion i Frankrike, bestående av eksilpolakker og polske flyktninger, het det i storfyrstens proklamasjon. Legionen skulle stilles under den franske hærens kommando.

Rubinstein bestemte seg etter dette for å melde seg for den polske legion i Frankrike og reiste til Paris. Fremkommet dit fikk han imidlertid melding om at den russiske tsaren hadde tilbakekalt ordren om egne polske avdelinger under polsk flagg, og om den selvstendige polske legion i Frankrike. Polakkene skulle fortsatt kjempe under det keiserlige russiske flagget.

Til Paris nådde det nå meldinger om tyskernes voldsomme fremferd i Belgia, Nord-Frankrike og Polen. Rubinstein svor for seg selv en hellig ed: "Aldri mer å spille i Tyskland".⁷² Han fikk et dokument fra den russiske militærattachéen i Paris om at hans kunstnerlige arbeid var et verdifullt bidrag i krigen som et ledd i de alliertes propaganda. Det ble derfor ikke flere forsøk på å slutte seg til de væpnede styrker.⁷³

Resten av krigen ble det mange konserter til inntekt for Røde Kors, for polakkene, for belgierne og for andre veldedige formål. Gjennom avisenes nyhetsmeldinger fikk han høre om tyskernes erobring av Warszawa. I sin dype fortvilelse over sine tanker om familiens og fedrelandets skjebne, var han ikke sikker med seg selv hvem han hatet mest, tyskerne eller russerne.⁷⁴ Han konstaterte den djevelske plan som tyskerne gjennomførte ved å hente Lenin og Trotskij fra Sveits og plassere dem i Russland.

Den russiske revolusjonen medførte at Rubinsteins pass, som var utstedt av de keiserlige russiske myndigheter, ikke lenger hadde noen verdi. Han forteller med stolthet hvorledes kong Alfonso II av Spania i 1917 lot sin politisjef utstede et spansk pass hvor det fremgikk at Rubinstein var polsk statsborger, men under beskyttelse av kongen av Spania.

⁷²Rubinstein, A: Mina unga år, side 392

⁷³Rubinstein, A: Mina unga år, side 395

⁷⁴Rubinstein, A: Mina unga år, side 401

Rubinstein var med dette trolig den første borger i det nye og frie Polen med pass som dokumenterte dette.⁷⁵

I 1946 fikk Rubinstein amerikansk statsborgerskap. Han så ingen fremtid i å vende tilbake til det kommuniststyrte Polen.

Rubinstein besøkte Norge flere ganger. Før sin konsert her i 1958 avla han et besøk i sitt tidligere fedreland Polen. Selv om Rubinstein var blitt amerikansk statsborger, og etter hvert kom til å bli betraktet som en verdensborger, var hans følelser og hengivenhet for Polen og det polske folk alltid sterke hos ham. Han gav konserter i Warszawa og Krakow, men til sin fødeby Lodz ville han ikke dra. Han kunne ikke utstå tanken på å gjense den ødelagte jødiske kirkegården hvor hans foreldre var gravlagt, eller gatene i byen hvor hvert eneste hus minnet om noen som hadde vært kjær for ham, men som hadde blitt så brutalt myrdet.

I Warszawa tok han og familien inn på det gamle Hotel Bristol, hotellet vis a vis Hotel Europejski hvor Ole Bull hadde bodd under sitt siste besøk i Warszawa i 1867.

En av konsertene i Warszawa ble holdt i det såkalte Kulturpalasset, gaven fra Josef Stalin til de polske kommunister. Rubinstein skriver i sine memoarer at dette var et bygg som polakkene ville ha likt å jevne med jorden, på samme måte som de etter 1918 jevnet tsarens gave, den russisk ortodokse katedral i sentrum av Warszawa, med jorden. Rubinstein hadde snakket med polakkene om kulturpalasset med sitt mektige tårn som ruvet over hele Warszawa. Når han spurte polakkene om hva som var det vakreste skue i Warszawa, var svarene stort sett samstemmige: "Fra toppen av Kulturpalasset, for det er det eneste sted i byen hvor ikke denne skrekkelige bygning kan ses".

Da Rubinstein neste gang kom til Warszawa, hadde han en merkelig opplevelse. Han ble oppsøkt av borgermesteren i Lodz og sekretæren i kommunistpartiet. De ville ha han med til Lodz for at han skulle bli utnevnt til æresborger av byen. Med en viss skadefryd forteller Rubinstein ironisk at en slik ære kunne han ikke avstå fra. Han, en antikommunistisk jøde, som til og med hadde skiftet nasjonalitet, han ville motta den kommunistiske æresbevisningen.⁷⁶

Rubinstein gav flere ganger konserter i Norge, første gang i 1934, siste gang i Bergen 1970. I november 1958 spilte han i Universitetets Aula i Oslo. Dette var sesongens største begivenhet, skrev Aftenposten, som også kunne fortelle om en stappfull Aula og et publikum i ekstase. Om spillet til den 70 år gamle Rubinstein, skrev Aftenposten:⁷⁷

Rubinstein har alle sine fornemme egenskaper i behold. Hans forrykende passager er like egale, hans rytme like spenstig og streng, hans panteraktige reaksjonsevne, dristighet og sikkerhet like imponerende, og fremfor alt hans eventyrlige klangbehandling, som setter ham istand til å "instrumentere" hver stemme individuelt, bevare all sin fortryllelse.

⁷⁵Rubinstein, A: Mina unga år, side 426

⁷⁶Rubinstein, A: My Many years, London 1980, side 556-557

⁷⁷Aftenposten, 17. nov 1958

Selv skriver Rubinstein bare noen linjer i sine memoarer om sine besøk i Norge og om nordmennene:

*"...Etter en berundringsverdig fredfull adskillelse fra Sverige, som hadde dominert Norge i nesten 100 år, gjenvant Norge sin spesielle egenart, og begynte til med å bli svenskene overlegne. Nordmennene begynte å minne verden om vikingenes storhetstid, om sin stolthet over å ha fostret menn som Ibsen, Bjornson, maleren Munch, for ikke å snakke om Edvard Grieg, hvis musikk synger ut deres nordiske sjeler."*⁷⁸

FELLESKAP I KRIG OG UFRED

Tidlig om morgenen 1. september 1939 gikk Hitlers militære styrker til angrep på Polen fra vest. 17. september ble den kjempende polske hær angrepet i ryggen av sovjetiske styrker som rykket inn over Polens grenser fra øst. Mens polakkene kjempet sin fortvilte motstandskamp mot de fremrykkende tyskere, ble de oppmuntret og kalt til våpen av Chopins Polonese i A-flat major som ble sendt gjennom eteren sammen med varslene og meldingene til de kjempende. Melodien ble som et slags kjenningssignal og oppmuntring til ikke å gi opp. Enkelte har vurdert verdien av denne melodien gjennom eteren på høyde med flere divisjoner. Det var derfor ikke merkelig at både de tyske og de russiske okkupanter var raske med å forby denne polonesen, som de fryktet skulle lede til fornyet motstand mot okkupantenes styre.

Innen oktober var slutt var hele Polen okkupert og delt mellom de to angriperne. Straks satte de inn sitt terrorregime. Polske offiserer, soldater og frivillige i stort antall flyktet til Frankrike hvor de meldte seg til tjeneste hos de polske militære enheter som ble oppsatt på fransk jord.

Fredag 5. april 1940 var hele personalet i det norske utenriksdepartementet i Oslo, og andre fremtredende nordmenn, invitert til den tyske legasjonen i Oslo for å se en fredsfilm. Fremvisningen skulle tydeligvis gis en festlig og fornem ramme, for på invitasjonskortene fra den tyske minister var det anført at at antrekket var "Galla med ordener". Filmen som ble vist var dokumentariske opptak av bombingene og kampene i Warszawa noen måneder tidligere. Den tyske ministeren forklarte at filmen var fredspropaganda, fordi den viste hvorledes det ville gå alle land som satte seg til motverge mot Tysklands ønske om å "forsvare dem mot England". De norske gjestene var dypt rystet og ytterst forbløffet over at denne filmen skulle vises for dem.⁷⁹

Samme dag, fredag 5. april, begynte det store polske passasjerskipet M/S "Batory" å laste inn britiske tropper i Glasgow. 1222 mann ble tatt ombord for å bli seilt til Norge. Britene ville besette viktige støttepunkter langs norskekysten. Hverken britene eller tyskerne

⁷⁸Rubinstein, A: My Many Years, London 1980, side 400

⁷⁹Harriman, Florence: På post i Norge, Oslo 1946, side 173

hadde tiltro til at det norske forsvaret ville være istand til å sette seg til motverge mot en fremmed inntrenger. Britenes plan måtte utsettes da det tyske angrepet ble kjent, og "Batory" og andre polske skip under britiske kommando skulle ikke komme til Norge før etter at tyskerne hadde fått fotfeste i vårt land.

Om formiddagen 8.april ble det tyske troppetransportskipet "Rio de Janeiro" senket utenfor Lillesand. Overlevende tyske offiserer og soldater ble ført inn til Lillesand. Ubåten som torpederte "Rio de Janeiro", og på denne måte sørget for at Norge fikk et kraftig og utvetydig varsel om at en tysk invasjon var på gang, tilhørte den polske marinen og bar navnet ORP "Orzel" (Ørnen).

Dagen etter ble det tyske angrepet på Norge innledet, og innen april måned var slutt, var så å si hele Norge på tyske hender. Bare i Nord-Norge ble det fortsatt kjempet mot de tyske angripere. Engelske og franske hærstyrker var kommet til hjelp, men deres bidrag ved Åndalsnes, i Gudbrandsdalen, ved Namsos og på Helgeland hadde liten virkning mot de velorganiserte og veltrenede tyske avdelinger.

I begynnelsen av mai ble en polsk brigade på rundt 5000 mann overført fra Frankrike til Nord-Norge. Fra midten av mai utkjempet brigaden en innbitt og tapper kamp mot de tyske stillinger i Ankenesfjellet syd for Narvik. 29. mai, etter mer enn ti dagers nærmest kontinuerlig strid, kunne polske avdelinger rykke inn i Beisfjord og Ankenes. Den polske brigaden hadde mange falne. Da Ankenes var gjenerobret, og tyskerne fordrevet, og mens de døde fortsatt lå igjen på slagfeltet, stod violinvirtuosen Jan Rydel, soldat i den polske brigaden, frem på valplassen med sin fiolin og spilte Chopins sørgemarsj som et siste betagende farvel til sine falne kamerater. To dager senere fant begravelsen sted på Håkvik kirkegård. Det fantes ikke nok likkister, slik at de falne polakker ble svøpt i sine karakteristiske kapper og lagt i en fellesgrav. Ved begravelsen var det også flere nordmenn tilstede, blant dem en norsk prest. Han talte ved graven og lovte at nordmennene aldri ville glemme de polske soldatene som hadde gitt sitt liv for Norge.⁸⁰

Ganske på samme tid som den polske violinist Jan Rydel stod i det nord-norske vårlandskap og spilte sin siste hilsen til sine falne landsmenn, fant det i det okkuperte Oslo sted en annen slags høytidelighet, hvor andre violinvirtuoser stod i fokus. Ved middagstid 28. mai ble Ole Bulls Guarneriusfiolin fra 1742 overrakt til Filharmonisk Selskap. Overrekkelsen ble foretatt av professor Francis Bull og fant sted i fakultetssalen ved Universitetet. Francis Bull hadde trolig landets situasjon i tankene, da han i sin tale gjengav en fortelling om Ole Bull og hans syn på norskheten. Ole Bull hadde spilt folkemelodier i en hel time for Bjørnstjerne Bjørnson sønn Bjørn, og hadde avsluttet med å si til den unge gutten: *"Nå vet du hva som er Norge"*. For sin egen del føyde Francis Bull til: *"...det udreperlige Norge, det*

⁸⁰Bratbak, Bjørn: Polakkenes "norske" krigsdekorasjon, – NMT nr 5 /1991, side 9

Norge som har gjennomlevet unioner og avhengighetsforhold for i verden, men som alltid har reist seg, og til hvem denne fiolinen på ny skal bære bud".⁸¹

Fiolinen, som Ole Bull hadde skaffet seg i 1837, og som i 25 år hadde vært hans kjæreste konsertinstrument, ble etter ønske fra en av Ole Bulls etterkommere overlevert til Filharmoniske. Giveren hadde gitt uttrykk for at fiolinen skulle være til benyttelse, og ingen museumsgjenstand. I takketalen ble det opplyst at fiolinen skulle benyttes på den første konserten i kommende sesong, og konsertmester Ernst Glaser, som overtok det sjeldne instrumentet, spilte noen melodier for den lydhøre forsamling.⁸²

Ole Bulls fiolin ble innviet ved en konsert i Oslo høsten 1940 ved at Ernst Glaser spilte Ole Bulls Polacca Guerriera. Ernst Glaser, som var av jødisk herkomst, hadde vært konsertmester ved Filharmoniske siden 1928 og var et kjent navn i norsk musikkverden. Polacca Guerriera, som hadde blitt til under inspirasjon av russernes ugjerninger mot de okkuperte polakker godt hundre år tilbake i tiden, måtte føre tilhørernes tanker inn på likheten i den situasjon som Norge nå var kommet i. Landet var okkupert av en fremmed makt, og okkupantenes ugjerninger hadde begynt å spre frykt blant befolkningen. Det virker imidlertid ikke som om åpningskonserten i Oslo høsten 1940 skapte noen konflikt mellom gode nordmenn og okkupantene med sine norske medløpere.⁸³ Annerledes skulle det gå noen måneder senere, under Ernst Glasers medvirkning under en konsert i Bergen. I midten av januar 1941 kunne bergensborgerne lese kunngjøring i avisene om at det skulle være konsert i Harmonien 16. januar. Ernst Glaser skulle være solist og skulle blant annet spille Ole Bulls Polacca Guerriera på Ole Bull fiolinen, fortalte annonsen.⁸⁴

De tyske okkupasjonsmyndighetene hadde alt begynt å legge sine klamme og kontrollerende hånd også over landets musikkliv, og alle konsertprogrammer måtte godkjennes på forhånd. Det var også gjort i dette tilfellet, og godkjennelse var gitt. Da konsertsalens dører ble åpnet, var det blant publikum en rekke personer som ellers ikke var vanlige i konsertsalen. Det ble også registrert at tyskerne, både sivile og militære, som ellers brukte å møte frem til konserter, denne gang glimret med sitt fravær. Før konserten tok til var det en spent stemning i salen, og det lå uro i luften.

Første nummer var Haydns militærsymfoni, deretter skulle Ernst Glaser først spille Sindings violinkonsert nr 1, for å avslutte med Ole Bulls Polacca Guerriera. Åpningsstykket ble spilt uten uroligheter av noe slag, men da Ernst Glaser skulle ha kommet inn på podiet, kom istedet kapellmesteren som kunngjorde at det ville bli en forandring i programmet. Ernst Glaser skulle spille sine stykker til slutt. Så med ett brøt uroen i konsertsalen løs. Blant publikum, som det viste seg bestod av mange nazister og hirdmedlemmer, oppstod en voldsom hujing og skriking. Fra galleriene ble det kastet flyveblad, og etterhvert var salen i

⁸¹Aftenposten, 29.5.1940

⁸²Aftenposten, 29.5.1940

⁸³Fasting, Kåre: Musikselskabet "Harmonien" gjennom to hundre år, Bergen 1965, side 15

⁸⁴Bergen Aftenblad, 14. jan 1941

fullt kok. Rop som "Ned med jødene!" og "Vekk med jøden Moses Salomon!" lydde gjennom salen. Lyset ble slått på for fullt og det utviklet seg til et håndgemeng mellom nazitilhengerne og resten av publikum. Det ble sendt bud etter politiet, som kom med biler og mannskap. Utenfor Konsertpaléet var det også tilløp til opptøyer, i og med at nazistene også hadde plassert demonstranter utenfor bygningen.

Mens urolighetene og slagsmålene pågikk som verst, hevet konsertmesteren taktstokken, og orkesteret satte i med "Ja, vi elsker". Dette skapte ro i salen, og de fremmøtte hirdmedlemmer strammet seg opp, stod i giv akt og hilste med nazihilsenen - utstrakt arm.

Mens dette pågikk ble Ernst Glaser hjulpet ut en bakdør, og en ung bergenser tok hånd om Ole Bull-fiolinen, som var en av årsakene til urolighetene. På flyvebladene som nazistene kastet ut, kunne en lese:⁸⁵

Ole Bulls violin

er norsk nasjonaleiendom. Hans verker er grunnpilarene i norsk musikk. Norsk ungdom tillater ikke at vår germanske ære tilsvines av Joden Moses Salomon (alias Ernst Glaser). Denne jødiske kramkar har tiltusket seg Ole Bulls fele, vår nasjonal eiendom, og reiser land og strand rundt og slår penger på dette. Vi krever at Moses Salomons kremmerturné stoppes her i Bergen.

Nasjonal-Ungdom

Saken ble anmeldt til politiet. Det ble senere kjent at opptøyene hadde vært planlagt i god tid før konserten, bl a hadde de tyske myndighetene forbudt tyskere å være tilstede under konserten.

Bergen Aftenblad omtalte episoden under overskriften ***En beklagelig demonstrasjon*** og skrev blant annet: *Midt under Harmoniens konsert igår fikk Harmoniens ledelse meddelelse fra en del N. S. ungdommer om at der vilde bli iverksatt demonstrasjoner i tilfelle av at aftenens solist opptrådte. Begrunnelsen var at denne er jøde, og at man betraktet det som vanhelligelse av en nasjonal helligdom om han spilte offentlig på Ole Bulls fiolin.*

*Harmoniens ledelse fant det under disse omstendigheter formålstjenlig å avbryte konserten.*⁸⁶

Fra det tyske Reichskommissariat i Oslo kom det i begynnelsen av februar 1941 henstillinger til Kulturdepartementet om at Ernst Glaser måtte bli fjernet fra Filharmoniske. Gode nordmenn i Filharmoniske, bl a formann og kapellmester, svarte at de satte sine stillinger inn på at Glaser skulle fortsette i orkesteret. I prestisjekampen som nå fulgte mellom det norske kulturdepartementet og de tyske myndigheter hos Reichskommissar, ble det fra tysk side bl a uttalt: "En jøde kan ikke ha en offentlig stilling i Norge". Tyskerne bøyde imidlertid av, og Ernst Glaser kunne fortsette i orkesteret en stund til.

⁸⁵Fasting, Kåre: Musikselskabet "Harmonien" gjennom to hundre år, Bergen 1965, side 15-17

⁸⁶Bergen Aftenblad, 17. jan 1941

Under sesongens siste konsert i Filharmonisk Selskap i Oslo våren 1941 skulle det oppstå en situasjon som grep de fleste tilstedeværende dypt. Konserten ble holdt i Universitetets Aula, som var fullsatt. Det var også flere tyskere i uniform blant publikum. Da konserten var til endes, steg plutselig og uventet den 81 år gamle Bjørn Bjørnson, sønnen til Bjørnstjerne, frem på podiet. Det var den samme Bjørn som i sine guttedager hadde opplevd at Ole Bull i en hel time hadde spilt norske sanger for ham, og deretter uttalt "*Nå vet du hva som er Norge*". Bare noen uker etter at Ernst Glaser var blitt forulempet under sin konsert i Bergen, opptrådte Bjørn Bjørnson selv på Den nationale Scene, det tidligere Ole Bulls Teater, på en serie forestillinger som ble kalt "*Norsk Aften*". I forestillingens programhefte skrev han om "*selvstendighetens æresfølelse*". Da han kom inn i teatret før forestillingen, reiste alle i salen seg, og da han til avslutning fortalte om sin far og leste "*Ja, vi elsker*" lyttet forsamlingen til ham stående. Han ble sterkt hyldet og overrakt blomster.⁸⁷

Og nå stod den gamle høvding frem Aulaen i Oslo. Han hyllet orkesteret for for dets innsats. Og så la han med rungende røst til: *En av de største dirigenter i verden og et av de fineste og edleste mennesker jeg kjenner, er Bruno Walter!*" Det gikk et rykk gjennom forsamlingen, kanskje spesielt blant tyskerne. Bruno Walter var jøde, og hadde måttet forlate Tyskland i 1933 og Østerrike i 1939. Han var persona non grata i Det tredje rike, og hans navn måtte ikke nevnes blant "rettroende". Bjørnson fortsatte så med å tale om den norske egenart og den norske folkekarakter, som han mente tyskerne ikke ville kunne forstå. Han avsluttet sin opptreden med å deklamere sin fars "*Ja, vi elsker*", og da rant tårene nedover kinnene til nordmennene som var tilstede. Bifallet bruste mot ham. Tyskerne forlot salen med bøyet nakke.⁸⁸ Neste vår, 14. april, døde Bjørn Bjørnson. Han hadde vært nådeløs og uten kompromiss i sin hån mot alle nazister. En av dem var hans egen sønn, Erling. Sin egen hustru, Eileen, som selv var jøde, hadde Bjørn Bjørnson holdt sin beskyttende hånd over så lenge han levde. Etter Bjørn Bjørnsons bisettelse var over, ble hun hjulpet i sikkerhet til Sverige, hvor hun døde før krigen var slutt.⁸⁹

I september 1942 ble det klart at tyskerne og nazistene hadde planer for en arrestasjon av jødene. Fra nazistisk hold kom det tilbud til Ernst Glaser om at han skulle få hjelp til å komme seg til Sverige. Nazistene fryktet tydeligvis at en arrestasjon av den kjente Ernst Glaser kunne skape vanskeligheter i deres arbeid å skaffe seg full kontroll over norsk musikkliv. Glaser vegret seg imidlertid for å ta i mot hjelp fra nazistene, og han avslo deres "generøse" tilbud.⁹⁰

Like før tyskerne og nazistene slo til mot de norske jødene i oktober 1942, fikk Ernst Glaser hjelp fra den norske hjemmefronten, og han kom seg i sikkerhet i Sverige. Flukten gikk med tog fra Oslo til en av de små stasjonene sør for Hamar, deretter til fots gjennom

⁸⁷Bergen Aftenblad, 12. mar 1941

⁸⁸Groth, H og F. von der Lippe: Kunsten i kamp, Norges krig 1940–45, Oslo 1950, bd III, side 195

⁸⁹Hølaas, Odd: Norge under Haakon VII 1905–1945, Oslo 1945, side 448

⁹⁰Hurum, Hans Jøren: Musikken under okkupasjonen, Oslo 1946, side 63.

skogene og inn i Sverige. Ernst Glasers frue hadde klippet alt håret av ham for at han skulle være mest mulig ukjennelig, men likevel var det medreisende på toget som kjente ham igjen. Fru Glaser med to barn klarte i et følge på femten jødiske kvinner og barn å ta seg over til Sverige via Ørje.⁹¹ Resten av krigen oppholdt ekteparet Glaser seg i Sverige og opptredte med norsk musikk i norske forelegninger og for svensk publikum.

Det var ikke bare de sivile musikkmiljøene som de tyske okkuperanter rettet sin oppmerksomhet mot. Også Hærens musikkorps ble forsøkt tatt under tysk og nazistisk styring. Leder for 2. Divisjons musikkorps var ved krigsutbruddet musikkøyntant Alfred Bergiton Evensen. Han var født i Tromsø i 1883 og hadde i 1899 begynt som elev ved den nyopprettede militære musikk-skole i Harstad. Deretter tjenestegjorde han som musiker i byens militære musikkorps, hvor han i 1918 ble ansatt som dirigent og sjef. Korpset hadde da navnet 6. Divisjons musikkorps. Alfred Evensen skapte seg et stort navn innenfor nord-norsk musikk-liv, og stod bak opprettelsen av såvel Harstad Mandskor som Harstad Orkesterforening. I tillegg til sitt virke som militær leder og dirigent, var han også inspirator og dirigent for den sivile musikkvirksomhet, og han komponerte. Mange vakre musikkstykker skriver seg fra hans hånd, bl a Harstadsangen fra 1930 som han både skrev teksten og musikken til.

I 1930 forlot han Harstad for å tiltre som sjef for 4. Divisjons musikkorps i Bergen. Her ble han i fire år inntil han i 1934 ble sjef for 2. Divisjons musikkorps i Oslo. Allerede året etter at han var tiltrådt i Oslo klarte han det mesterstykke å få korpset som deltaker ved det 3. internasjonale militærkorpsstevne i Paris. Det var første gang at et skandinavisk militærkorps deltok i dette arrangementet. Forsvarsdepartementet hadde sagt nei av økonomiske grunner, men Evensen skaffet midler via aviser og ved konsertarrangementer.

På samme måte som i Harstad og i Bergen kastet Alfred Evensen seg med iver inn i hovedstadens musikk-liv. Da krigen brøt ut var han en høyt ansett og aktet musiker og dirigent.⁹²

Allerede 9. april 1940 fikk 2. Divisjons musikkorps ordre fra divisjonssjefen, general Hvinden Haug, om at korpset ikke måtte foreta noen form for spilling i de okkuperte områder.

Hovedstaden og resten av det sydlige Norge kom raskt under tysk kontroll. En av de første dagene av mai, mens kampene ennå pågikk i fjellene rundt Narvik, ble korpset kalt sammen for å høre en orientering av den tyske løytnant Behrens. Han uttalte, forøvrig på flytende norsk, at han kjente det norske folkel-yne og visste hvilken plass divisjonsmusikken hadde i folkets hjerter. Han ville derfor at divisjonsmusikken igjen skulle oppta sine konserter og musikkparader i hovedstaden. Alfred Evensen hadde unnskyldninger klare, og noen spilling fra divisjonsmusikkens side ble det ikke.

⁹¹Aftenposten, 6.10.1945

⁹²Bruun, Ola: Alfred Evensen – en pioner i nord-norsk musikk-liv, Harstad 1983, side 110–118

For å unngå videre forsøk fra tysk side for å skaffe seg kontroll over korpset, nedla Evensen det militære musikkorps, mens musikerne fortsatte i et korps som de kalte "Evensens Janitsjarorkester". To av musikerne i divisjonsmusikken hadde vist klare nazistiske sympatier. Disse to ble Evensen kvitt ved å oppfordre dem til å slutte seg til Nasjonal Samlings planlagte symfoniorkester.

I september 1940 kom den politiske nyordning hvor tyskerne ytterligere strammet grepet om norsk forvaltning, bl a ved innsettelse av de såkalte kommissariske statsråder.

De nye "norske" myndigheter forsøkte nå å følge opp tyskernes mislykte forsøk på å skaffe seg kontroll over divisjonsmusikerne. Musikerne ble forsøkt vervet til den nazistiske Hirdmusikken, men nazistene innså snart at de militære musikerne ikke lot seg lokke, selv med fagre løfter om god lønn. Neste skritt ble så at de militære korpseenes instrumenter ble beslaglagt. Tyskerne kalte instrumentene krigsbytte, og overlot en del av instrumentene til Hirden.

Flere av medlemmene i divisjonsmusikkorpseene ble arrestert. Bare fra 6. Divisjons musikkorps i Harstad ble ti mann arrestert, tre av dem overført til fangenskap i Tyskland.⁹³ Alfred Evensen ble arrestert og innsatt i enecelle på Møllergaten 19 i Oslo. Han hadde i lang tid vært plaget med sukkersyke, og da han ikke fikk de nødvendige medisiner og pleie, sammenholdt med påkjenningen av å se sitt land okkupert, forverret helsetilstanden seg. Etter en måneds tid i fengsel ble han sluppet ut, men han døde kort etter, 2. mai 1942.

Før han døde hadde han tilegnet to av marsjene sine til de to generalene som hadde skrevet sine navn inn i norgeshistorien vårdagene 1940: "General Fleischers marsj" (Norsk marsj nr 2) og "General Ruges marsj" (Norsk marsj nr 3).

Alfred Evensen hadde før sin død gitt uttrykk for ønske om å bli gravlagt i Harstad, byen der han hadde virket så lenge, og der hans sønn Arve lå begravet. Som en honnør til sin tidligere dirrigent, bekostet Harstad Mandskor utgiftene ved transporten av båren fra Oslo til Harstad og begravelsen i Harstad.

Etter først en minnehøytidelighet i kapellet på Ullevål sykehus ble kisten båret ut av kapellet til tonene av Chopins c-moll-preludium. Båren ble så ført med jernbane via Sverige til Narvik, derfra med båt til Harstad.

Da båren kom til Narvik var flere hundre mennesker møtt frem på jernbanestasjonen for på den måten å hedre minnet til landsdelens store sønn. Tyske soldater i et stort antall var utkommandert til stasjonsområdet for å hindre demonstrasjoner. I Harstad var mer enn 1500 mennesker møtt frem på kaien da dampskipet med båren ankom.

Begravelsen fant sted 16. mai 1942, og ble en minnerik høytidelighet preget av musikk og sang. Sørgehøytideligheten foregikk på bedehuset ettersom byens kirke var ødelagt under krigshandlingene i 1940. Hundrevis av mennesker fikk ikke plass, og ventet utenfor. Båren ble båret ut av interimskirken til tonene av Chopins sørgemarsj, spilt av Harstad

⁹³Hurum, Hans Jørgen: Musikken under okkupasjonen, Oslo 1946, side 24–31

Orkesterforening.⁹⁴ Foran sørgetoget fra bedehuset til kirkegården gikk de gjenværende medlemmene av 6. Divisjons musikkorps. De var alle i sivile klær, og instrumentene var lånt fra forskjellig hold, ettersom tyskerne hadde beslaglagt korpsets militære instrumenter.⁹⁵ Musikken som ble spilt på veien mot kirkegården var Chopins sørgemarsj.⁹⁶ Byens avis, som var under nazistisk kontroll, kunne ikke skrive at det var medlemmer av Divisjonsmusikken som spilte på veien til kirkegården. I stedet skrev avisen "*...under musikk av medlemmer av et musikkorps blev så loytnant Evensen fort til sitt siste hvilested...*"⁹⁷

Samtidig med Alfred Evensens begravelse i Harstad foregikk forberedelsene til et annet nasjonalt musikkarrangement. I konsentrasjonsleiren Sachsenhausen i Tyskland var det alt kommet mange nordmenn, flere med kjente navn: Einar Gerhardsen, Arnulf Øverland, Didrik Arup Seip m fl. 17. mai falt dette året på søndag, og nordmennene ville forsøke å markere nasjonaldagen, selv om dette var strengt forbudt. Også hjemme i Norge var feiring av nasjonaldagen forbudt. Avisene gjengav 15. mai meldingen fra Politidepartementet:

*17. mai 1942 er opptog eller sammenstillinger av enhver art på gaten og andre offentlige steder forbudt. Samtidig vises til forordning fra Innenriksdepartementet av 8. desember 1941 om vern av flagget og nasjonalsangen m.v. i henhold til hvilket det bl. a. er forbudt å bære flagg på stang, bruke flagget eller det farger på klædraki eller lignende.*⁹⁸

I Sachsenhausen var det også polske fanger. Disse hadde sin egen brakke, mens de rundt 100 nordmenn var fordelt over flere brakker. Nordmennene kom til forståelse med polakkene, som de hadde fått god kontakt med, om at den norske nasjonaldagen skulle feires i polakkenes brakke. Utad het det seg at nordmennene skulle opptre med korsang for polakkene, men det ble istedet en skjult feiring av Grunnloven med polakkenes medvirkning. Det opptrådte også et polsk sangkor, og en polsk fiolinist spilte Solveigs sang. Dikteren Arnulf Øverland leste sine egne dikt, og det ble sunget nasjonalsanger under ledelse av Einar Gerhardsen og rektor Didrik Arup Seip. Einar Gerhardsen betegner selve feiringen som "En merkelig 17.mai-fest, men dog et lyspunkt i en ellers grå tilværelse".⁹⁹

Det var ikke bare i konsentrasjonsleirene i Tyskland og det tyskokkuperte Polen, og med polske fanger i Norge, at det var samkvem mellom polakker og nordmenn under krigen. Etter at kongen og regjeringen forlot Norge 7. juni 1940 var skjebnen til Polen og Norge den samme. Begge land hadde sine statsoverhoder, sine regjeringer, forsvarsledelse og sine væpnede styrker på britisk jord. På havene seilte de to lands marinefartøyer og handelsskip side om side, ofte under felles kommando. I de okkuperte hjemlandene ble det bygget opp slagkraftige motstandsbevegelser som bare ventet på anledning til å delta i kampen for å

⁹⁴Harstad Tidende, 18. mai 1942

⁹⁵Bruun, Ola: side 122-125

⁹⁶Hurum, Hans Jørgen: side 31

⁹⁷Harstad Tidende, 18. mai 1942

⁹⁸Harstad Tidende, 15. mai 1942

⁹⁹Gerhardsen, Einar: Fellesskap i krig og fred, Oslo 1970, side 104

frigjøre fedrelandet. Mellom nordmenn og polakker, som nå i ordets rette forstand var allierte, utviklet det seg gode og nære vennskapsforhold.

Året 1943 skulle vennskapet bli satt på prøve. Vi kan vel nå innrømme at det var fra da av vi begynte å svikte vår våpenfelle. I april 1943 ble det oppdaget at noen av den polske hærens ca 15000 offiserer, som hadde vært savnet etter at de høsten 1939 ble tatt til fange av russerne, ble funnet myrdet i en massegrav i Katyn-skogen. I denne massegraven ble det funnet rundt 5000 lik, alle med bakkbundne hender og skutt med pistolskudd gjennom bakhodet. Funnene var gjort av tyskerne, som straks så en mulighet for å utnytte drapene i propagandaøyemed. Russerne gikk på sin side ut med påstander om at drapene var begått av tyskerne, og forfalsket beviser i stort omfang med konstruerte løgner, som forøvrig de russiske myndigheter ikke innrømmet fullt ut før i oktober 1992.

Den polske motstandsbevegelsen og den polske regjeringen i London var temmelig sikre på at det var russerne som stod bak drapene, og ønsket at Det Internasjonale Røde Kors i Geneve skulle foreta undersøkelser. Stalin og hans regjering reagerte med å bryte de diplomatiske forbindelser med den polske londonregjeringen, samtidig som polakkene ble beskyldt for å samarbeide med tyskerne. Polakkene var med dette kommet i en meget vanskelig situasjon. De var fortsatt allierte med USA, England, og bl a Norge, men disse landene ville for enhver pris unngå å støte Stalin og hans kommunister. Fra da av begynte også norske styresmakter å gå på tærne for Stalin, og mer og mer å distansere seg fra polakkene.

Statsminister i den polske eksilregjeringen i London var general Wladyslaw Sikorski. I 1943 var han 62 år gammel. I Polen hadde han vært sjef for et armékorps i krigen mot Russland i 1920. I 1921-22 var han landets generalstabssjef, og i 1922-23 var han statsminister. Han var forsvarsminister 1924-25. Han hadde vært motstander av Pilsudskis statskupp i 1926, og hadde etter at landet ble angrepet av tyskerne og russerne i september 1939, søkt tilflukt i Frankrike. Her ble han sjef for den nye polske regjeringen som ble dannet i eksil, samtidig som han også ble øverstkommanderende for de polske styrker som var under oppbygging i Frankrike og England. Etter at Frankrike i juni 1940 ble overrent av de fremstormende tyske arméer, flyttet han med sin regjering og overkommando til England.

General Sikorski var en person som klarte å samle de forskjellige polske politiske grupperinger, og nøt stor anseelse både i det besatte Polen og hos polakkene utenfor landets grenser. Han var imidlertid en innbitt motstander av Stalins kommunistiske regime og alt det som det stod for, ikke minst Stalins okkupasjon og krav på de polske østområdene. Etterhvert ble Sikorski, som den sterke leder han var, sett på som en hindring for et fruktbart samarbeid mellom de vestallierte og Stalin. Hitler og Stalin så på sin side med et innbitt hat på Sikorski, ettersom han var polakkenes fremste symbol i motstandskampen mot deres terrorvelde i de besatte områdene.

I mai 1943 besøkte general Sikorski de polske styrkene som var under oppbygging i Midt-Østen, heriblant det berømte 2. Polske Korps under sin sjef general Wladyslaw Anders. Dette korpset bestod av polakker som hadde vært deportert til tvangsarbeid og fangenskap i Russland, men som Stalin etter Tysklands angrep på Russland sommeren 1941 hadde gitt anledning til å slutte seg til polske avdelinger på russisk jord. General Anders hadde siden høsten 1939 selv sittet som russisk fange i Ljubanka fengslet i Moskva, og av en eller annen grunn unngått å bli avlivet våren 1940, slik som skjebnen ble for 15000 av hans kolleger. Han så med dyp mistro på Stalin, og klarte i 1942 med engelskmennenes hjelp å få ført sitt bortimot 200000 mann sterke korps ut av Russland og til Midt-Østen. Stabssjef ved dette korpset var general Zygmunt Bohusz-Szyszko, offiseren som hadde vært sjef for den polske Podhalebrigaden mens den i mai og begynnelsen av juni 1940 kjempet i fjellene ved Narvik.

Etter at general Sikorski hadde fullført sine inspeksjoner og samtaler i Midt-Østen var han i begynnelsen av juni på tur tilbake til London. Flyet han og følget hans reiste med, mellomlandet i Gibraltar. Umiddelbart etter at det lettet for å gjennomføre sin siste etappe til London, styrtet det i havet. Alle ombord, unntatt piloten, mistet livet. Det oppstod straks rykter om sabotasje, og fortsatt er det tvil om hva årsaken til havariet var. Det er teorier at dette var en typisk Stalin-handling, at tyskerne kan ha stått bak, at rivaliserende polske grupperinger kunne ønske Sikorski av veien, eller sågar at Churchill og britene kunne ha arrangert ulykken.

For polakkene var tapet av statsminister og øverstkommanderende katastrofalt. Ingen polakk stod klar til å overta rollen som leder etter Sikorski.

Liket til Sikorski ble funnet straks etter ulykken, og brakt inn til den britiske garnison i Gibraltar. Neste kveld ble det ført i en høytidelig prosesjon fra likhuset til det katolske katedralen, "Den kronede St Maria". Langs ruten gjennom Gibaltars trange gater stod polske og britiske soldater æresvakt. Tonene til Chopins sørgemarsj lød dempet inn mot katedralens inngangsportal, og ekkoet bølget langs murveggene.¹⁰⁰ Disse tonene skulle i de kommende dager ofte komme til å lyde ved Sikorskis bære, inntil den ble stedt til en foreløpig siste hvile på militærkirkegården Newark i Nottinghamshire, hvor hundrevis av polske flygere og flysoldater som hadde gitt sitt liv i kampen om Storbritannia, allerede hadde fått plass.

Den polske regjeringen i London sendte jageren ORP "Orkan" til Gibraltar for å føre generalens bære til England. Ved en høytidelig sørgeseremoni i Gibraltar om kvelden 8. juli ble baren ført fra katedralen og satt ombord i den polske jageren. Igjen lød de sorgfulle tonene til Chopins sørgemarsj gjennom byens gater.¹⁰¹ Baren ble tatt ombord, og med det polske marineflagget på halv stang forlot ORP "Orkan" Gibraltar, mens det britiske musikkorps stod på kaien og spilte sørgemusikk.

¹⁰⁰Irving, David: Accident – The Death of General Sikorski, London 1967, side 83

¹⁰¹Irving, David: side 99

10. juli nådde ORP "Orkan" til Plymouth og general Sikorskis bære ble sendt med et spesielt oppsatt tog til London. Ved ankomsten til Paddington Station paraderte en æresgarde av Grenadier Guards. Et musikkorps spilte den polske nasjonalhymnen før baren ble ført til den polske regjeringens hovedkvarter, Det Polske Hus, i Kensington Palace Gardens. Her skulle generalen ligge på "lit de parade" frem til den kirkelige begravelsesseremonien i den katolske Westminster-katedralen kunne finne sted.

Winston Churchill sendte sine deltakende ord over eteren til polakker hjemme i Polen og til dem som kjempet sammen med de allierte rundt i verden:

Jeg deltar i sorgen over det tragiske tap dere har lidd ved å miste statsminister og overstkommanderende, general Sikorski. Jeg kjente ham godt. Han var en statsmann, en soldat, en venn, en alliert, men fremfor alt var han polakk.

Churchill sluttet sin tale med å oppfordre alle polakker om å være forberedt til å dø for Polen.¹⁰²

Sikorskis frue, som både hadde mistet mann og datter i flyulykken, levde resten av sitt liv i eksil i Storbritannia. Hun uttalte ved flere anledninger at hennes mann hadde vært mindre politiker enn soldat og menneske. Kong Haakon VII var som vanlig omtenksum og medfølelse. Han sendte kondolansetelegram både til fru Sikorski og til den polske presidenten. Til fru Sikorski skrev han:

Med den største smerte har jeg mottatt meldingen om general Sikorskis uventede død, og jeg føler trang til å overbringe Dem min dyptfolte sympati i Deres smertelige tap.

Haakon R

Kongen fattet også vedtak om at general Sikorski post mortem skulle tildeles Norges høyeste utmerkelse - Krigskorset med sverd. Den norske forsvarssjef, general Hansteen, og en rekke fremstående norske offiserer møtte frem til seremonien i Det Polske Hus. Her la general Hansteen Krigskorset på general Sikorskis bære som en anerkjennelse for de fremragende militære tjenester som ble vist Norge av den polske hæravdeling som hadde deltatt i kampene i vårt land våren 1940.¹⁰³

Ved begravelsesseremonien i Westminster-katedralen møtte fremstående briter og andre allierte statsmenn. Journalistene la merke til at Churchill gråt i det han knelte foran baren. Til tonene av den polske nasjonalhymnen, sunget av et stort kor av polske soldater, ble kisten ført ut av katedralen.

Den polske regjeringen gav det løfte at general Sikorskis levninger skulle bli ført til Polen når landet igjen var fritt for okkupanter. Det skulle gå nesten 50 år før det forhatte kommuniststyret ble fjernet. Det er nå besluttet å føre generalens levninger til Polen hvor det

¹⁰²Irving, David: side 115

¹⁰³Norsk Tidend, 10.7.1943

er forberedt plass i krypten under kongeslottet Wawel i Krakow. Det sted hvor så mange av Polens ledere hviler.

Mens det har tatt tid før general Sikorskis levninger kan føres tilbake til fedrelandet, kunne asken til vår falne general, Carl Gustav Fleischer, bli nedsatt i et fritt Norges jord høsten 1945. General Fleischer hadde vært den første allierte general som under den andre verdenskrig hadde påført tyskerne et nederlag. I desember døde han for egen hånd i fortvilelse over at den norske regjeringen hadde tilkjennegitt at den ikke ønsket ham som forsvarssjef. Hans aske ble brakt fra Canada til Storbritannia ennå mens krigen pågikk. Dikteren Nordahl Grieg skrev ved den anledningen diktet "General Fleischer":

<i>Hans aske er ennå hjemløs</i>	<i>Men de som først går til angrep</i>
<i>Hit er den brakt over hav.</i>	<i>langsmed en nord-norsk led</i>
<i>Det kan bli lenge å vente,</i>	<i>og kjemper blant Narviks sneffell</i>
<i>for han finner en grav.</i>	<i>forer hans hjerte med.</i>

På en grå og våt høstdag, 23. oktober 1945, ble general Fleischer stedt til hvile på Vår Frelses Gravlund i Oslo. Tilstede var representanter for kongehuset, forsvarssjefen, general Ruge, og andre fremstående norske og allierte offiserer, samt mange av de soldater som hadde stått under general Fleischers kommando i Nord-Norge og i Skottland. Soldater fra Den norske brigade i Skottland stod æresvakt ved urnen, og en styrke av brigaden paraderte. 2. Divisjons musikkorps, korpset hvor den nord-norske militærmusiker og komponist, Alfred Evensen, hadde hatt sitt siste virke, spilte. Den siste salmen som ble sunget ved graven, "*Gud signe vårt dyre fedreland!*", var det en annen nordlending som hadde skrevet:¹⁰⁴

ETTERSKRIFT

Mens Norge fikk sin frihet i 1945 skulle Polen måtte vente i enda 45 år på sin fulle frihet. 8. juni 1946 arrangerte britene sin store seiersparade gjennom Londons gater. Her ble alle nasjoner som hadde kjempet på vestmaktenes side invitert til å delta. Heriblant var norske avdelinger, og til og med en liten kontingent fra Danmark. For ikke å støte Stalin ble deltakelse fra den polske hær og marine utelukket fra paraden. Britenes takknemlighet og æresfølelse overfor hva de polske piloter hadde utrettet under luftslaget om Storbritannia i 1940 og 1941, fikk dem imidlertid til å invitere enheter av det polske flyvåpen til å delta i overflygingene samtidig med seiersparaden gjennom gatene. De polske pilotene gjorde felles sak med sine landsmenn i hær og marine, og takket nei til æren på slike premisser. Det samme gjorde enken etter general Sikorski. Hun ble invitert av Winston Churchill til å stå på

¹⁰⁴General Fleischer: Efterlatte papirer, Tønsberg 1947, side 202

seiersspallen under defileringen. Churchill skrev senere i et brev til henne at han forstod hvorfor polakkene ikke kunne ta del i seiersfestlighetene.¹⁰⁵

Polakkene hadde grunn til å fortvile. Store deler av deres fedreland var overgitt til Stalin. Resten skaffet Stalin seg kontroll over ved hensynsløs bruk av polske kommunister, vold og terror. De polske soldater, piloter og sjøfolk som i alle krigens år hadde kjempet på vestmaktenes side ble i 1945 smertelig klar over hvor lite politikernes løfter teller. Frankrike og Storbritannia hadde i 1939 gått til krig mot Hitler for Polens sak. Churchill hadde lovet general Sikorski at England og Polen skulle kjempe side om side til Polen var befridd. Nå opplevde polakker fra de østlige deler av førkrigspolen at deres hjembygder og byer ble overlatt til Stalin. De som kom fra de vestlige deler av Polen ble fort klar over hva slags regime det ble bygget opp til der.

Den polske eksilregjeringen var våren 1945 fortsatt anerkjent av både Storbritannia og USA, og også Norge. Likevel var det gjennom pressen at den polske regjeringen i mars fikk kjennskap til at den amerikanske regjering, på vegne av seg selv, den britiske regjering, Sovjet og Kina, hadde sendt invitasjoner til 44 nasjoner om å delta i konferansen i San Francisco som skulle legge grunnen for De forente nasjoner. Polen som var det første land som hadde tatt opp kampen mot Hitler, og som ikke hadde sviktet sine allierte under krigen, det skulle ikke være med. Stalin hadde satt seg mot det, og vestmaktene bøyde av.¹⁰⁶

Som ved en skjebnens tilskikkelse skulle etableringen av FN likevel komme til å bli tuftet på elementer av polsk standhaftighet, kultur og tradisjon. Ved åpningsfestlighetene av San Francisco-konferansen hadde amerikanerne bedt den polskfødte Artur Rubinstein om å sette en festlig ramme rundt åpningen med sitt klaverspill. Dette gjorde han på en måte som minnet alle de tilstedeværende om Polens skjebne. Som polakk følte han at Vestens ledere hadde solgt hans fedreland. Da han stod foran den festklede forsamlingen grep følelsene den store kunstner. Han har selv skildret dette i sine memoarer:¹⁰⁷

I addressed the audience in a loud, angry voice: "In this hall where the great nations gather to make a better world, I miss the flag of Poland, for which this cruel war was fought." And now I shouted, "I shall play the Polish anthem".

I sat down at the piano and played the hymn created by the Polish Army which fought for Napoleon. It begins with the words: "Poland is not lost as long as we live". I played it with a tremendous impact and very slowly and repeated the last phrase with a big resounding forte. The audience stood up as one man when I finished and gave me a great ovation.

It took me some time to calm down, and then, in a great voice, I announced the Funeral March Sonata of Chopin. This concert was memorable for both the audience and myself.

(Slutt)

¹⁰⁵Irwing, David: side 168

¹⁰⁶Anders, W: An Army in Exile, London 1949, side 264

¹⁰⁷Rubinstein, A: My Many Years, London 1980, side 511